ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ GIUSEPPE TESAURO της 12ης Σεπτεμβρίου 1995 *

1. Το Δικαστήριο καλείται, με τις υπό κρίση αιτήσεις για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως, να διευκρινίσει τη σχέση μεταξύ του άρθρου 85 της Συνθήκης και του κανονισμού 26 του Συμβουλίου, της 4ης Απριλίου 1962, περί εφαρμογής ορισμένων κανόνων ανταγωνισμού στην παραγωγή και την εμπορία γεωργικών προϊόντων [1], και να οριοθετήσει, στο πλαίσιο αυτό, τις αρμοδιότητες της Επιτροπής και των εθνικών δικαστηρίων αντιστοίχως.

Τα πραγματικά περιστατικά

2. Υπενθυμίζω εν συντομία τα πραγματικά περιστατικά των υποθέσεων των κυρίων δικών· αφορούν όλες τον νόμιμο χαρακτήρα της υποχρεώσεως που επιβάλλεται βάσει του καταστατικού στα μέλη γεωργικού συνεταιρισμού να καταβάλουν αποζημίωση λόγω εξόδου σε περίπτωση αποχωρήσεως ή αποβολής από την εταιρία.

α) *Υπόθεση C-319/93*

3. Ο Dijkstra, Ολλανδός κτηνοτρόφος γαλακτοπαραγωγών ζώων, αποβλήθηκε, με απόφαση της γενικής συνελεύσεως του συνεταιρισμού του οποίου ήταν μέλος, του CZI De Torenmeter WA (στο εξής: De Torenmeter), διότι παρέβη την υποχρέωση να παραδώσει στον συνεταιρισμό αυτόν το σύνολο της παραγωγής του γάλακτος [2]. Μετά τη λήψη του μέτρου αυτού, ο De Torenmeter, τον οποίο διαδέχτηκε μεταγενέστερα ο Friesland (Frico Domo) Coöperatie BA (στο εξής: FFD), ζήτησε από τον Dijkstra, δυνάμει του άρθρου 13 του καταστατικού, την καταβολή αποζημιώσεως λόγω εξόδου ποσού ίσου προς το 10 % της τιμής του γάλακτος που εισέπραξε ο Dijkstra κατά μέσο όρο κατά τη διάρκεια ενός έτους [3].

Το Rechtbank te Leeuwarden, το οποίο επιλήφθηκε της υποθέσεως, έκρινε βάσιμο το αίτημα του De Torenmeter. Με την έφεση που άσκησε κατά της αποφάσεως αυτής ενώπιον του Gerechtshof te Leeuwarden, ο Dijkstra ζήτησε να αναγνωριστεί η ακυρότητα, κατ' εφαρμογήν του άρθρου 85 της Συνθήκης, των ρητρών του καταστατικού του συνεταιρισμού που προβλέπουν: α) την υποχρέωση των μελών να παραδίδουν στον συνεταιρισμό το σύνολο της γαλακτοπαραγωγής τους· β) την υποχρέωση καταβολής αποζημιώσεως λόγω εξόδου· γ) την τήρηση προθε-

* Γλώσσα του πρωτοτύπου: η ιταλική.

1 — ΕΕ ειδ. έκδ. 03/001, σ. 35.

2 — Η υποχρέωση αυτή προβλέπεται από το άρθρο 17 του καταστατικού.

3 — Ειδικότερα, το άρθρο 13 του καταστατικού ορίζει τα εξής: «1. Κάθε φυσικό πρόσωπο το οποίο χάνει την ιδιότητα μέλους κατά έναν από τους τρόπους που αναφέρονται στο άρθρο 8, στοιχεία β', γ' και δ'» [ήτοι κατόπιν αποχωρήσεως ή αποβολής] «ή κάθε νομικό πρόσωπο το οποίο χάνει την ιδιότητα μέλους κατά έναν από τους τρόπους που αναφέρονται στο άρθρο 8, υποχρεούται να καταβάλει αποζημίωση λόγω εξόδου κατόπιν της πρώτης γραπτής αιτήσεως του διοικητικού συμβουλίου του συνεταιρισμού.

2. Η προπαρατεθείσα αποζημίωση λόγω εξόδου ανέρχεται στο 10 % του ετήσιου μέσου όρου των ποσών που καταβάλλονται σύμφωνα με το άρθρο 33 στο οικείο μέλος του συνεταιρισμού για το γάλα το οποίο παρέδωσε στον συνεταιρισμό κατά τις πέντε τελευταίες διαχειριστικές χρήσεις της συμμετοχής του ή — εάν η συμμετοχή αυτή διήρκεσε λιγότερο των πέντε ετών — κατά τη διάρκεια της συμμετοχής του».

σμίας καταγγελίας για την άσκηση του δικαιώματος αποχωρήσεως [4]· δ) την υποχρεωτική χρηματοδότηση του συνεταιρισμού από τα μέλη του μέσω ετησίας καταθέσεως κεφαλαίου [5].

Ο De Torenmeter αντέταξε στα επιχειρήματα αυτά ότι το άρθρο 85 δεν έχει εφαρμογή εν προκειμένω δυνάμει της ειδικής παρεκκλίσεως που προβλέπει το άρθρο 2, παράγραφος 1, του προπαρατεθέντος κανονισμού 26.

4. Ενόψει της αβεβαιότητας ως προς την ερμηνεία του προαναφερθέντος άρθρου και των αμφιβολιών ως προς την κατανομή των αρμοδιοτήτων μεταξύ της Επιτροπής και των εθνικών δικαστηρίων, το Gerechtshof te Leeuwarden αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα:

«1) Έχει η δεύτερη φράση του άρθρου 2, παράγραφος 1, του κανονισμού 26 περί εφαρμογής ορισμένων κανόνων ανταγωνισμού στην παραγωγή και την εμπορία γεωργικών προϊόντων, η οποία φράση αφορά συμφωνίες, αποφάσεις και πρακτικές παραγωγών, ενώσεων παραγωγών ή ενώσεων των ενώσεων αυτών ενός μόνον κράτους μέλους, αυτοτελή σημασία, οπότε το εθνικό δικαστήριο πρέπει να θεωρήσει ως δεδομένο ότι οι εν λόγω συμφωνίες, αποφάσεις και πρακτικές είναι έγκυρες, καθόσον χρόνο η Επιτροπή δεν διαπιστώνει ότι κατ' αυτόν τον τρόπο αποκλείεται ο ανταγωνισμός ή διακυβεύονται οι στόχοι του άρθρου 39 της Συνθήκης ΕΟΚ;

2) Σε περίπτωση καταφατικής απαντήσεως, απαιτείται να περιέχεται η διαπίστωση της Επιτροπής ότι αυτό συμβαίνει σε απόφαση εκδιδόμενη σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 2, παράγραφος 2;

3) Σε περίπτωση αρνητικής απαντήσεως, οφείλει το εθνικό δικαστήριο, όταν στο πλαίσιο διαδικασίας που εκκρεμεί ενώπιόν του προβάλλεται η ακυρότητα μιας συμφωνίας ή αποφάσεως γεωργικού συνεταιρισμού λόγω παραβάσεως του άρθρου 85 της Συνθήκης ΕΟΚ, ο δε συνεταιρισμός επικαλείται τις διατάξεις της δεύτερης φράσεως, του άρθρου 2, παράγραφος 1, του κανονισμού 26/62, να ζητήσει τη γνώμη της Επιτροπής επί της υποθέσεως;»

β) *Υπόθεση C-40/94*

5. Προδικαστικά ερωτήματα με πανομοιότυπη διατύπωση υποβλήθηκαν στο Δικαστήριο από το Arrondissementsrechtbank te 's Hertogenbosch στο πλαίσιο ανάλογης υποθέσεως κατόπιν αιτήσεως δεκατριών πρώην

4 — Το άρθρο 10, παράγραφος 2, του καταστατικού διευκρινίζει ότι, εάν το μέλος του συνεταιρισμού καταγγείλει τη συμμετοχή του στην εταιρία τουλάχιστον δύο μήνες προ του τέλους της διαχειριστικής χρήσεως, χάνει την ιδιότητα του μέλους στο τέλος της εν λόγω διαχειριστικής χρήσεως. Εάν δεν τηρήσει την προθεσμία αυτή, χάνει την ιδιότητα του μέλους στο τέλος της επομένης διαχειριστικής χρήσεως.

5 — Άρθρο 37 του καταστατικού.

μελών κατά του Coöperative Zuivelvereniging Campina BA, ο οποίος μετατράπηκε το 1991, κατόπιν συγχωνεύσεως με τον Melkunie Holland BA, στον Coöperative vereniging Zuivelcoöperatie Campina Melkunie BA (στο εξής: Campina).

Ο Van Roessel και οι δώδεκα άλλοι αιτούντες της διαφοράς της κυρίας δίκης κατήγγειλαν τη συνεταιριστική τους σχέση με τον Campina μεταξύ 1990 και 1992. Ο συνεταιρισμός ζήτησε από τα μέλη που αποχώρησαν προ της 1ης Ιανουαρίου 1991 να καταβάλουν αποζημίωση ίση, κατά την έννοια των άρθρων 15 και 16 του τότε ισχύοντος καταστατικού, προς το 10 % των ποσών που τους είχαν καταβληθεί κατά μέσο όρο ανά χρήση για το γάλα που είχαν παραδώσει κατά τις πέντε τελευταίες χρήσεις πριν από την αποχώρηση. Στα μέλη τα οποία αποχώρησαν μετά την ημερομηνία αυτή επιβλήθηκε τουναντίον, κατ' εφαρμογή του άρθρου 60 του νέου καταστατικού, εισφορά ίση προς το 4 % του ποσού που εισέπραξαν από την πώληση του γάλακτος κατά τη χρήση που προηγείται του έτους της αποχωρήσεως. Ο Campina προέβη μονομερώς στον συμψηφισμό των ποσών αυτών με τα ποσά τα οποία όφειλε ακόμη στα οικεία μέλη.

6. Συναφώς, πρέπει να επισημανθεί ότι ο Campina είχε τροποποιήσει τις περί αποχωρήσεως διατάξεις του καταστατικού του, κατόπιν της κατ' αυτού κινήσεως διαδικασίας κατ' εφαρμογήν του άρθρου 85 της Συνθήκης. Η Επιτροπή είχε κρίνει, μεταξύ άλλων, ότι το αρχικώς ορισθέν ύψος της αποζημιώσεως λόγω εξόδου περιόριζε υπερβολικά την ευχέρεια των μελών να αποχωρήσουν από τον συνεταιρισμό και κατέληγε στο να μετατρέψει την υποχρέωση, που επίσης τους επιβαλλόταν, παραδόσεως στον συνεταιρισμό του συνόλου της γαλακτοπαραγωγής τους, σε υποχρέωση αόριστης διάρκειας. Τούτο είχε ως συνέπεια ότι περιοριζόταν κατά τρόπο ασυμβίβαστο προς τους κοινοτικούς κανόνες περί ανταγωνισμού όχι μόνο η οικονομική ελευθερία των μελών αλλά και οι δυνατότητες των ανταγωνιστών του Campina να εφοδιάζονται με γάλα.

Κατά το πέρας των διαπραγματεύσεων που διεξήχθησαν στο πλαίσιο της διοικητικής διαδικασίας, ο Campina ανέλαβε τη δέσμευση, την οποία αποδέχθηκε η Επιτροπή, να τροποποιήσει τις επίδικες ρήτρες του καταστατικού προκειμένου να παράσχει στα μέλη του τη δυνατότητα να καταγγείλουν τη συνεταιριστική τους σχέση σε τρεις διαφορετικές ημερομηνίες του έτους, με προθεσμία καταγγελίας δύο μηνών, χωρίς καμία υποχρέωση καταβολής αποζημιώσεως. Επιπλέον, έπρεπε να δοθεί δυνατότητα στα μέλη να παραιτηθούν από τη διαδικασία αυτή και να προβούν σε καταγγελία εντός βραχύτερης προθεσμίας, τριών μηνών, αλλά στην περίπτωση αυτή γινόταν δεκτό ότι το δικαίωμα καταγγελίας μπορούσε να ασκηθεί σε μία μόνο ημερομηνία εντός του έτους και υπό την προϋπόθεση καταβολής αποζημιώσεως λόγω εξόδου μειωμένης στο 4 %. Καίτοι όμως έκρινε ότι η υποχρέωση αποκλειστικής παραδόσεως, σε συνδυασμό με τις νέες ρήτρες περί εξόδου των μελών, εξακολουθούσε να συνεπάγεται περιορισμούς του ανταγωνισμού, η Επιτροπή θεώρησε ωστόσο τους εν λόγω περιορισμούς αποδεκτούς, ενόψει της ειδικής δομής της αγοράς, και κατέληξε στο συμπέρασμα ότι μπορούσαν να τύχουν εφαρμογής εν προκειμένω τα μέτρα εξαιρέσεως που προβλέπει ο προπαρατεθείς κανονισμός 26. Έθεσε επομένως την υπόθεση στο αρχείο και ανέφερε τη συναφθείσα συμφωνία στην έκθεση επί της πολιτικής του ανταγωνισμού του έτους 1991 [6].

6 — Βλ. την XXIη Έκθεση επί της πολιτικής του ανταγωνισμού, σημεία 83 και 84.

7. Μετά τη διευκρίνιση αυτή επιβάλλεται η παρατήρηση ότι, στο πλαίσιο της διαφοράς της κύριας δίκης, οι ενάγοντες επικαλέστηκαν την ακυρότητα των καταστατικών διατάξεων περί αποζημιώσεως λόγω εξόδου, διότι δεν συμβιβάζονται προς τα άρθρα 85 και 86 της Συνθήκης τουλάχιστον καθόσον το ποσό που πρέπει να ληφθεί υπόψη για τον υπολογισμό της αποζημιώσεως υπερέβαινε το 4 % του μέσου κύκλου εργασιών που πραγματοποίησε το μέλος κατά τα πέντε έτη που προηγήθηκαν της αποχωρήσεώς του. Ενόψει πάντως της σημασίας που έχουν για τη λύση της διαφοράς οι προϋποθέσεις εφαρμογής του κανονισμού 26, το αιτούν δικαστήριο ανέστειλε την ενώπιόν του διαδικασία και υπέβαλε στο Δικαστήριο τα ίδια προδικαστικά ερωτήματα με εκείνα που υποβλήθηκαν στην υπόθεση C-319/93.

γ) *Υπόθεση C-224/94*

8. Τα πραγματικά περιστατικά της υποθέσεως αυτής δεν διαφέρουν από της υποθέσεως C-40/94. Όταν αποχώρησαν από τον συνεταιρισμό στον οποίο είχαν προσχωρήσει, ήτοι τον Melkunie Holland BA (στο εξής: Melkunie Holland), αποχώρηση η οποία πραγματοποιήθηκε προ της συγχωνεύσεώς της με τον Coöperative Zuivelvereniging Campina BA, η οποία έγινε — όπως προανέφερα — το 1991, ο Willem de Bie και δεκατέσσερις άλλοι κτηνοτρόφοι υποχρεώθηκαν να καταβάλουν αποζημίωση λόγω εξόδου ίση, δυνάμει του άρθρου 15 του καταστατικού, προς το 4 % της αξίας του γάλακτος το οποίο είχαν παραδώσει στον συνεταιρισμό κατά τη διαχειριστική χρήση που προηγείτο της χρήσεως κατά την οποία έπαψαν να είναι μέλη. Πρέπει να επισημανθεί συναφώς ότι, εκτός του διαφορετικού ύψους της αποζημιώσεως, το σύστημα που εφάρμοζε ο Melkunie Holland σε περίπτωση εξόδου ήταν κατ' ουσίαν πανομοιότυπο με εκείνο που εφάρμοζε ο Campina προ των τροποποιήσεων του καταστατικού που πραγματοποιήθηκαν το 1991.

Ενώπιον του Arrondissementsrechtbank te 's Hertogenbosch, τα αποχωρήσαντα μέλη επικαλέστηκαν το ασυμβίβαστο των επίμαχων διατάξεων του καταστατικού του Melkunie Holland προς το άρθρο 85 της Συνθήκης. Ισχυρίστηκαν ιδίως ότι οι προϋποθέσεις αποχωρήσεως που προβλέπεται στο καταστατικό αυτό είναι πιο περιοριστικές από εκείνες που έκρινε αποδεκτές η Επιτροπή στην υπόθεση Campina. Ο συνεταιρισμός υποστήριξε, πρωτίστως, ότι οι επίδικες ρήτρες του καταστατικού, στο μέτρο που είναι συμφυείς με την ειδική αυτή κατηγορία εταιρικής οργανώσεως, πρέπει να θεωρηθούν ότι είναι άνευ σημασίας σε σχέση με το άρθρο 85, παράγραφος 1· επικουρικώς, ισχυρίστηκε πράγματι ότι επί των ρητρών αυτών τυγχάνει εφαρμογής η απαλλαγή του άρθρου 2, παράγραφος 1, του κανονισμού 26, μέχρις ότου η Επιτροπή εκδώσει ενδεχομένως απόφαση με αντίθετο περιεχόμενο, πράγμα το οποίο δεν συνέβη εν προκειμένω.

9. Ενόψει της αβεβαιότητας ως προς την ερμηνεία της προπαρατεθείσας διατάξεως και το περιεχόμενο της παρεκκλίσεως από τους κοινοτικούς κανόνες περί ανταγωνισμού που προβλέπει, το Arrondissementsrechtbank te 's Hertogenbosch αποφάσισε επομένως να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα ίδια προδικαστικά ερωτήματα με αυτά που υπέβαλε ήδη το Rechtbank te Leeuwarden και ένα άλλο τμήμα του ιδίου Arrondissementsrechtbank. Επιπλέον, υπέβαλε τρία πρόσθετα ερωτήματα προκειμένου να αρθεί

κάθε δυνατή αμφιβολία ως προς την κατανομή των αρμοδιοτήτων μεταξύ της Επιτροπής και των εθνικών δικαστηρίων. Ειδικότερα, ερωτά το Δικαστήριο τα εξής:

«1) Έχει το άρθρο 2, παράγραφος 2, του κανονισμού 26, σε συνδυασμό με το άρθρο 1 του ίδιου κανονισμού, την έννοια ότι, εφόσον η Επιτροπή δεν έχει διαπιστώσει βάσει της διατάξεως αυτής με απόφαση ότι μια συμφωνία πληροί τις θετικές προϋποθέσεις από τις οποίες το άρθρο 2, παράγραφος 1, εξαρτά την παρέκκλιση που προβλέπει, το άρθρο 85, παράγραφος 1, της Συνθήκης ΕΟΚ έχει απευθείας εφαρμογή δυνάμει του άρθρου 1 του προπαρατεθέντος κανονισμού;

2) Θα είναι διαφορετική η απάντηση στο προηγούμενο ερώτημα όταν πρόκειται περί διαπιστώσεως της Επιτροπής, γενομένης σύμφωνα με τις διατάξεις που περιέχονται στο τέλος της δεύτερης φράσεως του άρθρου 2, παράγραφος 1, ότι αποκλείεται ο ανταγωνισμός ή ότι διακυβεύονται οι στόχοι του άρθρου 39 της Συνθήκης ΕΟΚ;

3) Σε περίπτωση αρνητικής απαντήσεως στα δύο πρώτα ερωτήματα, είναι παρά ταύτα το εθνικό δικαστήριο αρμόδιο να αποφανθεί αυτοτελώς ότι το καθεστώς παρεκκλίσεως που προβλέπεται στο άρθρο 2, παράγραφος 1, του κανονισμού 26/62 δεν μπορεί να εφαρμοστεί, δεδομένου ότι η Επιτροπή έχει ήδη καταστήσει γνωστό, όχι με απόφαση αλλά με διαφορετικό τρόπο, ότι το άρθρο 2, παράγραφος 1, του κανονισμού 26/62 δεν μπορεί να εφαρμοσθεί ή πρέπει να ζητήσει από την Επιτροπή την έκδοση επίσημης αποφάσεως και να αναστείλει την διαδικασία μέχρις ότου η Επιτροπή αποφανθεί με την έκδοση αποφάσεως;»

δ) *Υπόθεση C-399/93*

10. Τα πραγματικά περιστατικά της υποθέσεως αυτής είναι κατ' ουσίαν παρόμοια με των υποθέσεων C-40/94 και C-224/94. Στην υπόθεση αυτή επίσης, κατά τον χρόνο αποχωρήσεως από τον συνεταιρισμό του οποίου ήταν μέλη, τον Verenigde Coöperatieve Melkindustrie Coberco BA (στο εξής: Coberco), ο Oude Luttikhuis και οκτώ άλλοι κτηνοτρόφοι υποχρεώθηκαν να καταβάλουν αποζημίωση λόγω εξόδου, υποχρέωση ως προς την οποία ο συνεταιρισμός προέβη στη συνέχεια σε μονομερή διακανονισμό συμψηφίζοντάς την με τις απαιτήσεις που είχαν ακόμη τα εν λόγω μέλη. Το ύψος της αποζημιώσεως αυτής, η οποία, κατ' εφαρμογήν του άρθρου 17 του καταστατικού, οφείλεται σε όλες τις περιπτώσεις λύσεως του συμβατικού δεσμού κατόπιν αποβολής ή αποχωρήσεως, είναι ίσο προς το 2 % των ποσών που καταβλήθηκαν στο μέλος για το γάλα που παρέδωσε κατά τις πέντε τελευταίες πλήρεις χρήσεις της συμμετοχής του, πράγμα το οποίο αντιστοιχεί επομένως στο 10 % περίπου των ποσών τα οποία έλαβε το ίδιο αυτό μέλος κατά μέσο όρο ανά έτος από τον συνεταιρισμό κατά τα πέντε έτη που προηγήθηκαν της αποχωρήσεως ή της αποβολής.

Εξάλλου, στην περίπτωση κατά την οποία ο ενδιαφερόμενος μπορεί να δικαιολογήσει τουλάχιστον οκτώ έτη συμμετοχής στον συνεταιρισμό, το ποσόν που καθορίζεται κατά τον τρόπο αυτό μειώνεται κατά 10 % και κατά το ίδιο ποσοστό για κάθε πρόσθετο έτος μέχρις ανωτάτου ορίου 80 % του ποσού αυτού, εάν η συμμετοχή διήρκεσε δεκαπέντε έτη. Έναν προσωρινό πλην όμως σημαντικό περιορισμό στην προοδευτική μείωση της αποζημιώσεως λόγω εξόδου έθεσε ωστόσο το άρθρο 13 του καταστατικού, κατά το οποίο οι κτηνοτρόφοι οι οποίοι, κατά την έναρξη της διαχειριστικής χρήσεως 1990, ήταν μέλη του συνεταιρισμού, θεωρούνται — μόνο για την εφαρμογή των ανωτέρω διατάξεων — ότι προσχώρησαν στον συνεταιρισμό κατά την ημερομηνία αυτή.

Τέλος, όταν η διάρκεια της συνεταιριστικής σχέσεως είναι κατώτερη των πέντε ετών, η οφειλόμενη αποζημίωση ισούται προς το 2 % του ποσού που καθορίζεται βάσει των ποσών που το μέλος εισέπραξε ή κατέβαλε για το γάλα το οποίο παρέδωσε ή παρέλαβε κατά το διάστημα της συμμετοχής του, πολλαπλασιαζόμενα με το πηλίκον της διαιρέσεως του αριθμού 60 διά του αριθμού των πλήρων μηνών προσχωρήσεως.

Τέλος, κατά το άρθρο 13, παράγραφος 2, του καταστατικού, η αποχώρηση ισχύει από το τέλος της τρέχουσας διαχειριστικής χρήσεως, εφόσον γνωστοποιήθηκε προ της 1ης Ιουλίου· στην αντίθετη περίπτωση, η αποχώρηση ισχύει από το τέλος της επόμενης διαχειριστικής χρήσεως.

11. Ενώπιον του Arrondissementsrechtbank te Zutphen, οι αιτούντες, αναφερόμενοι εν προκειμένω και στη λύση που δέχθηκε η Επιτροπή στην υπόθεση Campina, υποστήριξαν ότι οι εν λόγω ρήτρες είναι άκυρες βάσει του άρθρου 85 της Συνθήκης, τουλάχιστον καθόσον το ύψος της αποζημιώσεως λόγω αποχωρήσεως υπερβαίνει κατά 4 % το ποσό που καταβλήθηκε στα αποχωρούντα μέλη κατά μέσο όρο ανά χρήση κατά τη διάρκεια των πέντε χρήσεων που προηγήθηκαν της αποχωρήσεως ή της αποβολής, από τον συνεταιρισμό. Δεδομένου ότι το εθνικό δικαστήριο έχει αμφιβολίες ως προς το αν οι σχετικές με την αποζημίωση λόγω εξόδου διατάξεις του καταστατικού συμβιβάζονται προς το άρθρο 85 της Συνθήκης και προς το άρθρο 2, παράγραφος 1, του κανονισμού 26, υπέβαλε στο Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα τα οποία, μέχρις ορισμένου σημείου, συμπληρώνουν τα ερωτήματα των υποθέσεων C-319/93, C-40/94 και C-224/94:

«1) Βάσει ποιων κριτηρίων πρέπει να κριθεί εν προκειμένω αν το σύστημα αποζημιώσεως λόγω εξόδου που εφαρμόζει ο Coberco συμβιβάζεται με το άρθρο 85, παράγραφος 1, της Συνθήκης;

2) Βάσει ποιων κριτηρίων πρέπει να κριθεί αν το εν λόγω σύστημα αποζημιώσεως λόγω εξόδου εμπίπτει στο σύστημα εξαιρέσεων του κανονισμού 26/62;»

12. Όσον αφορά την κατάσταση της σχετικής αγοράς, θα περιοριστώ να υπενθυμίσω για τις ανάγκες της παρούσας αναλύσεως — και υπό την επιφύλαξη των μεταγενεστέρων διαπιστώσεων στις οποίες θα προβεί ο εθνικός δικαστής — τα ακόλουθα στοιχεία που προκύπτουν από τη δικογραφία.

Το 1991, δεκατρείς συνεταιρισμοί λειτουργούσαν στις Κάτω Χώρες στον τομέα της μετατροπής του γάλακτος και επεξεργάζονταν περίπου το 85 % της εγχώριας παραγωγής γάλακτος. Ο συνολικός κύκλος εργασιών τους ήταν της τάξεως των 10 500 εκατομμυρίων ολλανδικών φιορινιών (HFL) ετησίως. Οι τρεις μεγαλύτεροι συνεταιρισμοί, ήτοι ο Campina, ο Coberco και ο Frico Domo, διάδικοι στις διαφορές της κύριας δίκης, απορροφούσαν μόνον αυτοί το 70 % της παραγωγής και περιελάμβαναν μεταξύ των μελών τους περίπου το 87 % των Ολλανδών κτηνοτρόφων.

Η παρέκκλιση που προβλέπει ο κανονισμός 26/62

13. Σύμφωνα με το άρθρο 42 της Συνθήκης, οι διατάξεις του σχετικού με τους κανόνες του ανταγωνισμού (κεφαλαίου) δεν εφαρμόζονται στην παραγωγή και στο εμπόριο των γεωργικών προϊόντων — νοούνται ως γεωργικά προϊόντα τα προϊόντα που απαριθμούνται στον πίνακα του παραρτήματος ΙΙ της Συνθήκης (άρθρο 38, παράγραφος 3) — παρά μόνο κατά το μέτρο που ορίζεται από το Συμβούλιο.

Στηριζόμενο στις διατάξεις αυτές, το Συμβούλιο εξέδωσε τον κανονισμό 26 ο οποίος, στο άρθρο 1, ορίζει ότι τα άρθρα 85 έως 90 της Συνθήκης, καθώς και οι διατάξεις εφαρμογής τους, εφαρμόζονται στις συμφωνίες σχετικά με την παραγωγή ή την εμπορία των εν λόγω προϊόντων, υπό την επιφύλαξη των διατάξεων του άρθρου 2 του κανονισμού αυτού. Κατά το άρθρο 2, παράγραφος 1,

«το άρθρο 85, παράγραφος 1, της Συνθήκης δεν εφαρμόζεται στις συμφωνίες, αποφάσεις και πρακτικές που αναφέρονται στο προηγούμενο άρθρο και αποτελούν αναπόσπαστο μέρος μιας εθνικής οργανώσεως αγοράς ή είναι απαραίτητες για την πραγματοποίηση των αναφερομένων στο άρθρο 39 της Συνθήκης στόχων. Δεν εφαρμόζεται ιδίως σε συμφωνίες, αποφάσεις και πρακτικές παραγωγών, ενώσεων παραγωγών ή ενώσεων των ενώσεων αυτών ενός μόνο κράτους μέλους κατά το μέτρο που, χωρίς να συνεπάγονται την υποχρέωση εφαρμογής καθορισμένης τιμής, αφορούν την παραγωγή ή την πώληση γεωργικών προϊόντων ή την χρήση κοινών εγκαταστάσεων αποθηκεύσεως, επεξεργασίας ή μεταποιήσεως γεωργικών προϊόντων, εκτός αν η Επιτροπή διαπιστώνει ότι κατ' αυτόν τον τρόπο αποκλείεται ο ανταγωνισμός ή ότι διακυβεύονται οι στόχοι του άρθρου 39 της Συνθήκης».

Οι παράγραφοι 2 και 3 του ίδιου άρθρου 2 ορίζουν το αρμόδιο όργανο για να διαπιστώσει αν μια συμφωνία μπορεί να υπαχθεί στην ειδική παρέκκλιση που προβλέπει η παράγραφος 1 και να ορίσει τη διαδικασία η οποία πρέπει να ακολουθηθεί προς τον σκοπό αυτό. Ορίζεται, μεταξύ άλλων, ότι:

«Η Επιτροπή, υπό την επιφύλαξη του ελέγχου του Δικαστηρίου, έχει αποκλειστική αρμοδιότητα, αφού διαβουλευθεί με τα κράτη μέλη και ακούσει τη γνώμη των συμμετεχουσών επιχειρήσεων ή ενώσεων επιχειρήσεων, καθώς επίσης και κάθε άλλου φυσικού ή νομικού προσώπου, του οποίου η ακρόαση θεωρείται απαραίτητη, να διαπιστώνει με δημοσιευόμενη απόφαση, ποιες συμφωνίες, αποφάσεις και πρακτικές πληρούν τους όρους που προβλέπονται στην παράγραφο 1.

Η Επιτροπή προβαίνει στη διαπίστωση αυτή είτε αυτεπαγγέλτως, είτε κατόπιν αιτήσεως αρμοδίας αρχής ενός κράτους μέλους, ή μιας ενδιαφερομένης επιχειρήσεως ή ενώσεως επιχειρήσεων.»

14. Έτσι, βάσει των διατάξεων αυτών, η γενική εφαρμογή των κοινοτικών κανόνων περί ανταγωνισμού στην παραγωγή και το εμπόριο των γεωργικών προϊόντων προσκρούει σε όρια τα οποία, σε τελική ανάλυση, ανάγονται όλα στην ανάγκη να μην θιγεί η πραγματοποίηση των σκοπών της κοινής γεωργικής πολιτικής. Προκειμένου περί της πρώτης κατηγορίας συμφωνιών στις οποίες αναφέρεται το άρθρο 2, παράγραφος 1, ήτοι των αποτελουσών αναπόσπαστο μέρος εθνικής οργανώσεως αγοράς, οι συμφωνίες αυτές αφορούν προφανώς περίπτωση περιορισμένης πλέον σημασίας, ενόψει του ότι για την πλειονότητα των προϊόντων δημιουργήθηκαν κοινές οργανώσεις αγορών, οι οποίες αντικατέστησαν τις οργανώσεις που υφίσταντο σε εθνικό επίπεδο.

Η μόνη παρέκκλιση η οποία εν προκειμένω έχει κάποια σημασία είναι επομένως η παρέκκλιση που αφορά τις συμφωνίες που είναι αναγκαίες για την πραγματοποίηση των σκοπών που εξαγγέλλει το άρθρο 39 της Συνθήκης. Η διάταξη αυτή ερμηνεύθηκε άλλωστε στενά στο πλαίσιο της πρακτικής της Επιτροπής, κατά την οποία, για να υπαχθεί στην κατηγορία αυτή, δεν αρκεί το ότι δεδομένη συμφωνία αποσκοπεί στην πραγματοποίηση των σκοπών του άρθρου 39, αλλά πρέπει επιπλέον να είναι το μόνο και το καλύτερο μέσον για την επίτευξη των σκοπών αυτών. Μόνο στην περίπτωση αυτή μπορεί να κριθεί αναγκαία υπό την έννοια της εν λόγω διατάξεως [7].

Εξάλλου, όταν μια αγορά έχει αποτελέσει το αντικείμενο κοινής οργανώσεως, η Επιτροπή εξετάζει πάντοτε κατά πόσον η συμφωνία συνάδει προς τις διατάξεις με τις οποίες ιδρύεται η οργάνωση, στο μέτρο που με τις διατάξεις αυτές διευκρινίζονται, για τον οικείο τομέα παραγωγής, οι γενικοί σκοποί της κοινής γεωργικής πολιτικής. Υπό το πρίσμα αυτό, έχει γενικώς καταλήξει στο συμπέρασμα ότι συμφωνίες οι οποίες δεν περιλαμβάνονται στα μέσα που προβλέπει ο κανονισμός περί συστάσεως της κοινής οργανώσεως για την πραγματοποίηση των στόχων που εξαγγέλλει το άρθρο 39 δεν είναι αναγκαίες ή, εν πάση περιπτώσει δεν μπορούν να εμπίπτουν να ενταχθούν στη ρύθμιση που προβλέπει ο ίδιος ο κανονισμός [8].

15. Η πρακτική της Επιτροπής επιβεβαιώθηκε από τη νομολογία του Δικαστηρίου. Με την απόφαση Frubo κατά Επιτροπής και Vereniging de Fruitunie [9], έκρινε δικαιολογη-

7 — Βλ. την απόφαση Frubo της 25ης Ιουλίου 1974 (GU L 237, σ. 16, ειδικότερα σημείο III, 3).

8 — Βλ. τις αποφάσεις Industria europeo dello zucchero, της 2ας Ιανουαρίου 1973 (GU L 140, σ. 17, μέρος III), Frubo η οποία προπαρατέθηκε, Conserve di funghi, της 8ης Ιανουαρίου 1975 (GU L 29, σ. 26, σημείο II, 4), Cavolfiori, της 2ας Δεκεμβρίου 1977 (GU L 21, 1978, σ. 23, σημείο II, 2), Milchförderungsfonds, της 7ης Δεκεμβρίου 1984 (EE L 35, 1985, σ. 35, σημεία 19 και 20), Meldoc, της 26ης Νοεμβρίου 1986 (EE L 348, σ. 50, σημείο 54), Bloemenveilingen Aalsmeer, της 26ης Ιουλίου 1988 (EE L 262, σ. 27, σημείο 142), και Ζαχαρότευτλα, της 19ης Δεκεμβρίου 1989 (EE 1990, L 31, σ. 32, σημείο 90).

9 — Απόφαση της 15ης Μαΐου 1975, 71/74 (Συλλογή τόμος 1975, σ. 181, σκέψεις 22 έως 27). Βλ., ομοίως, τις αποφάσεις της 16ης Δεκεμβρίου 1975, 40/73 έως 48/73, 50/73, 54/73, 55/73, 56/73, 111/73, 113/73 και 114/73, Suiker Unie κ.λπ. κατά Επιτροπής (Συλλογή τόμος 1975, σ. 507, σκέψεις 211 έως 224), της 8ης Ιουνίου 1982, 258/78, Nungesser και Eisele κατά Επιτροπής (Συλλογή 1982, σ. 2015, σκέψεις 17 έως 21), και της 22ας Σεπτεμβρίου 1988, 212/87, Unilec (Συλλογή 1988, σ. 5075, ιδίως σκέψεις 18 έως 20).

μένη, για παράδειγμα, την άρνηση της Επιτροπής να εγκρίνει συμφωνία κατ' εφαρμογή του άρθρου 2 του κανονισμού 26 καθόσον, έστω και αν η επίμαχη τότε συμφωνία ευνοούσε τη σταθεροποίηση των αγορών καθώς και τον τακτικό εφοδιασμό σε λογικές τιμές για τον καταναλωτή, ήτοι την πραγματοποίηση τριών από τους σκοπούς που εξαγγέλλονται στο άρθρο 39, δεν αποδείχθηκε ωστόσο ότι ήταν αναγκαία για να «αυξήσει την παραγωγικότητα της γεωργίας» ή για να «εξασφαλίσει ένα δίκαιο βιοτικό επίπεδο στον γεωργικό πληθυσμό», ήτοι δύο από τους κύριους σκοπούς της γεωργικής πολιτικής.

Δεν αμφισβητείται ότι πρέπει να ακολουθηθεί αυτή ακριβώς η ερμηνευτική μέθοδος, η οποία κακώς θα θεωρούνταν στενή. Στην πραγματικότητα, για να καθοριστεί το ακριβές περιεχόμενο των παρεκκλίσεων του άρθρου 2 του κανονισμού 26 δεν είναι δυνατόν να μη ληφθούν υπόψη οι ριζικές μεταβολές που επήλθαν, κατόπιν της προοδευτικής εφαρμογής της κοινής γεωργικής πολιτικής, στο κανονιστικό πλέγμα μέρος του οποίου αποτελεί ο κανονισμός αυτός. Η δημιουργία όμως κοινής οργανώσεως αγορών για την πλειονότητα των γεωργικών προϊόντων καθώς και τα μέτρα που αποσκοπούν στην ενθάρρυνση των επαγγελματικών και ενδοεπαγγελματικών πρωτοβουλιών προκειμένου να διευκολυνθεί η προσαρμογή της προσφοράς στις απαιτήσεις της αγοράς ή ακόμη η πολιτική που αποσκοπεί στην ενθάρρυνση των ενώσεων παραγωγών προκειμένου να αντιμετωπισθεί αποτελεσματικότερα η ανάγκη, χαρακτηριστική για τον εν λόγω τομέα της οικονομίας, συγκεντρώσεως της προσφοράς καθώς και σταθεροποιήσεως των τιμών, επιβάλλουν, για να εκτιμηθεί αν μια συμφωνία είναι αναγκαία για την πραγματοποίηση των σκοπών που εξαγγέλλει το άρθρο 39 της Συνθήκης, να λαμβάνονται ως βάση σε μεγαλύτερη έκταση οι πολυάριθμοι κανόνες του παραγώγου δικαίου που εκδόθηκαν στη συνέχεια παρά τα γενικά κριτήρια που καθιερώθηκαν το 1962 [10]. Με άλλα λόγια, το πεδίο που ενδεχομένως εξακολουθεί να υφίσταται για συμφωνίες που περιορίζουν τον ανταγωνισμό οι οποίες συνήφθησαν μεταγενέστερα, σε σχέση με τις συμφωνίες οι οποίες εγκρίθηκαν ρητά ή επιβλήθηκαν στο πλαίσιο των μέτρων της κοινής γεωργικής πολιτικής μπορεί να καθοριστεί μόνον μετά την αντιπαράθεση του άρθρου 2 του κανονισμού 26 με τους άλλους κανόνες που θεσπίστηκαν στον γεωργικό τομέα.

16. Το λογικο-συστηματικό αυτό κριτήριο καθώς και το εξελικτικό κριτήριο, το οποίο αποσκοπεί στην προσαρμογή των κανόνων — εντός των επιτρεπομένων βεβαίως από τη διατύπωση του εφαρμοστέου κειμένου ορίων — στις μεταβολές της κοινωνικο-οικονομικής πραγματικότητας πρέπει να εφαρμοστούν επίσης για την ερμηνεία της δεύτερης φράσεως του άρθρου 2, παράγραφος 1, του κανονισμού 26. Η φράση αυτή, η οποία δεν περιλαμβανόταν στο αρχικό σχέδιο της Επιτροπής και η οποία προστέθηκε κατόπιν προτάσεως του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου με συγκεκριμένο σκοπό την προώθηση των γεωργικών συνεταιρισμών, έδωσε λαβή για δύο διαφορετικές ερμηνείες.

Κατά την πρώτη ερμηνεία, το δεύτερο τμήμα του άρθρου 2, παράγραφος 1, δεν

10 — Βλ., λεπτομερή ανάλυση των εξελίξεων της κοινής γεωργικής πολιτικής καθώς και μεταγενέστερες βιβλιογραφικές παραπομπές, Olmi: «Politique agricole communme», στο: *Le droit de la CEE* (Commentaire Megret), τόμος 2, Βρυξέλλες 1991, ιδίως στο κεφάλαιο IV: «Les principes généraux de la politique agricole commune», σ. 259 επ.

έχει αυτοτελή λειτουργία, αλλά χρησιμεύει απλώς ως παράδειγμα των συμφωνιών στις οποίες έχει εφαρμογή το ειδικό σύστημα που ορίζει το πρώτο τμήμα του ιδίου άρθρου [11]. Προς στήριξη της απόψεως αυτής προβλήθηκε το γράμμα της διατάξεως, κυρίως δε οι λέξεις «δεν εφαρμόζεται ιδίως», οι οποίες συνδέουν τις δύο φράσεις. Η Επιτροπή, σε διάφορες περιπτώσεις εφαρμογής του κανόνα, συμμορφώθηκε με την ερμηνεία αυτή και συνήγαγε το μετέπειτα συμπέρασμα ότι το άρθρο 85, παράγραφος 1, δεν έχει εφαρμογή σε συγκεκριμένη συμφωνία που συνάπτεται μεταξύ γεωργικών παραγωγών ή εφαρμόζεται στο πλαίσιο των ενώσεών τους, εκτός από την περίπτωση κατά την οποία τηρούνται οι προϋποθέσεις που θέτει το πρώτο τμήμα του άρθρου, ήτοι εφόσον αποδεικνύεται ότι η συμφωνία αυτή αποτελεί αναπόσπαστο μέρος μιας εθνικής οργανώσεως αγοράς ή είναι απαραίτητη για την πραγματοποίηση των αναφερομένων στο άρθρο 39 της Συνθήκης στόχων [12].

17. Μια δεύτερη ερμηνευτική μέθοδος την οποία επίσης ακολούθησε η Επιτροπή στις πρώτες της σχετικές αποφάσεις [13], και την οποία πρότεινε εκ νέου προσφάτως [14], καθώς και στο πλαίσιο της παρούσας υποθέσεως, θεωρεί τη δεύτερη φράση του άρθρου 2, παράγραφος 1, ως χωριστή παρέκκλιση ή, εν πάση περιπτώσει, ως διεύρυνση των περιπτώσεων μη εφαρμογής του άρθρου 85 που προβλέπονται στην πρώτη φράση [15]. Η παρέκκλιση από τους κοινοτικούς κανόνες περί ανταγωνισμού εκτείνεται κατ' αυτόν τον τρόπο, ενόψει των ειδικών αναγκών στη γεωργική παραγωγή και της ιδιαίτερης σημασίας την οποία αποκτά στον τομέα αυτό η συνεταιριστική οργάνωση, στις συμφωνίες οι οποίες, καίτοι δεν είναι αναγκαίες για την πραγματοποίηση των σκοπών της κοινής γεωργικής πολιτικής, δεν διακυβεύουν ωστόσο την επιδίωξη των σκοπών αυτών.

Το αντικείμενο της διατάξεως αυτής είναι επίσης η αντιστροφή του βάρους αποδείξεως υπέρ των συνεταιρισμών παραγωγών γεωργικών προϊόντων: δεν εναπόκειται επομένως στους συνεταιρισμούς αυτούς να αποδείξουν ότι μια συμφωνία, η οποία παρουσιάζει τα ανωτέρω περιγραφέντα χαρακτηριστικά, είναι αναγκαία υπό την έννοια του άρθρου 39, αλλά, τουναντίον, η Επιτροπή πρέπει να αποδείξει ότι η συμφωνία αυτή έχει συνέπειες ασυμβίβαστες με ορισμένους από τους σκοπούς της Συνθήκης [16]. Μέχρις ότου αυτό επαληθευθεί οι

11 — Βλ. υπό την έννοια αυτή, De Cockborne: «Les règles communautaires de concurrence applicables aux entreprises dans le domaine agricole», στο: *Revue trimestrielle de droit européen*, 1988, σ. 293· Van Bael και Bellis: «Competition Law of the EEC», Bicester 1990, σ. 425 επ., και Ritter, Braun, Rawlinson: «EEC Competition Law», Deventer 1991, σ. 566 επ.

12 — Βλ., για παράδειγμα, τις προπαρατεθείσες αποφάσεις Milchförderungsfonds, σκέψη 21, Meldoc, σκέψη 55, και Bloemenveilingen Aalsmeer, σκέψη 150.

13 — Βλ. τις προπαρατεθείσες αποφάσεις Frubo, σημείο III, 1, και Cavolfiori, σημείο III, 3, στο τέλος.

14 — Βλ. την απόφαση Scottish Salmon Board, της 30ής Ιουλίου 1992 (ΕΕ L 246, σ. 37, σημείο 22-3).

15 — Βλ., για παράδειγμα, Ries και Guida: «L'application des règles de concurrence du traité CE à l'agriculture», στο: *Cahiers de droit européen* 1968, σ. 60 επ., ειδικότερα σ. 169 έως 172· Ottervanger: «Antitrust and agriculture in the common market», στο: *Fordham Corporate Law Institute*, 1990, σ. 203 επ., και Olmi: «Politique agricole commune», όπ.π., ειδικότερα σ. 280 έως 282.

16 — Βλ. συναφώς Ottervanger, όπ.π., σ. 219. Κατά τα λοιπά σε παρεμφερή συμπεράσματα καταλήγουν ορισμένοι συγγραφείς οι οποίοι αναλύουν τη δεύτερη φράση του άρθρου 2, παράγραφος 1, ως απλή διευκρίνηση του πρώτου μέρους της διατάξεως αυτής: με αυτό το πνεύμα εκφράζεται ο De Cockborne, όπ.π., σ. 307, ο οποίος θεώρησε ότι το αντικείμενο της διατάξεως αυτής είναι η θέσπιση καθεστώτος λιγότερο επαχθούς για τους γεωργικούς συνεταιρισμούς.

επίμαχες συμφωνίες πρέπει να θεωρούνται ότι ισχύουν προσωρινώς.

18. Το γεγονός όμως ότι η δεύτερη φράση του άρθρου 2, παράγραφος 1, δεν αποσκοπεί ούτε στο επεκτείνει τις περιπτώσεις μη εφαρμογής των κοινοτικών κανόνων περί ανταγωνισμού πέραν των περιπτώσεων που προβλέπει την πρώτη φράση ούτε να θεσπίσει ειδική διαδικασία εφαρμογής των κανόνων αυτών στην κατηγορία των συμφωνιών που εξατομικεύει προκύπτει όχι μόνον από το γράμμα του κανόνα αλλά και από την αιτιολογία του κανονισμού. Από την αιτιολογία του κανονισμού, ειδικότερα δε από την τρίτη και την τέταρτη αιτιολογική σκέψη [17], προκύπτει ότι η πρόθεση του νομοθέτη ήταν να περιοριστεί η εφαρμογή του άρθρου 85 της Συνθήκης, στον γεωργικό τομέα, μόνον στο μέτρο που η εφαρμογή αυτή μπορεί να θίξει την πραγματοποίηση των σκοπών της κοινής γεωργικής πολιτικής. Ακριβώς στο πλαίσιο αυτό δικαιολογείται η «ιδιαίτερη προσοχή» που αποδίδεται στην κοινή δράση των ενώσεων των γεωργών, η οποία τεκμαίρεται ότι καταρχήν πληροί τις προϋποθέσεις του συστήματος παρεκκλίσεως. Ενόψει αυτών των δεδομένων, εφόσον τα όρια στην εφαρμογή του άρθρου 85 εξακολουθούν να παραμένουν στην περίπτωση αυτή όπως είχαν οριστεί γενικά και εφόσον, εξάλλου, ο σκοπός του κανονισμού είναι να καταστήσει τους κανόνες περί ανταγωνισμού εφαρμοστέους στον γεωργικό τομέα, το τεκμήριο αυτό δεν αποκλείει να μπορούν εντούτοις οι συμφωνίες αυτές να εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της απαγορεύσεως του άρθρου 85, παράγραφος 1, όταν στην πραγματικότητα φαίνεται ότι «διακυβεύουν την πραγματοποίηση των σκοπών του άρθρου 39 της Συνθήκης».

19. Εάν αυτή είναι η ορθή ερμηνεία του άρθρου 2, παράγραφος 1, έπεται ότι όλες οι συμφωνίες οι οποίες πληρούν τα κριτήρια που θέτει το άρθρο αυτό υπόκεινται στο ίδιο καθεστώς. Ειδικότερα:

— εν αντιθέσει προς ό,τι προβλέπεται στην περίπτωση των απαλλαγών που χορηγούνται δυνάμει του άρθρου 85, παράγραφος 3, της Συνθήκης, οι οικείες επιχειρήσεις δεν πρέπει να προβούν στην κοινοποίηση και να αναμείνουν την ευνοϊκή απόφαση της Επιτροπής πριν μπορέσουν να θέσουν σε εφαρμογή τη συμφωνία, στο μέτρο που η παρέκκλιση από την απαγόρευση του άρθρου 85, παράγραφος 1, προβλέπεται απ' ευθείας από τον κανονισμό 26: η ενδεχόμενη απόφαση της Επιτροπής έχει κατά συνέπεια διαπιστωτικό χαρακτήρα·

— επίσης, λόγω του γεγονότος ότι δεν επιβάλλεται στις επιχειρήσεις καμία υποχρέωση κοινοποιήσεως, η απόφαση με

17 — Οι σκέψεις αυτές ορίζουν τα εξής:
«ότι οι κανόνες ανταγωνισμού σχετικά με τις συμφωνίες, αποφάσεις και πρακτικές, που προβλέπονται στο άρθρο 85 της Συνθήκης και με την κατάχρηση δεσποζούσης θέσεως, πρέπει να εφαρμόζονται στην παραγωγή και την εμπορία των γεωργικών προϊόντων, κατά το μέτρο που η εφαρμογή τους δεν εμποδίζει τη λειτουργία των εθνικών οργανώσεων γεωργικών αγορών και δεν θέτει σε κίνδυνο την πραγματοποίηση των στόχων της κοινής γεωργικής πολιτικής·
ότι πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη προσοχή στην κατάσταση των οργανώσεων παραγωγών κατά το μέτρο που αφορούν κυρίως την από κοινού παραγωγή ή εμπορία των γεωργικών προϊόντων ή τη χρήση κοινών εγκαταστάσεων, εκτός αν μια τέτοια από κοινού ενέργεια αποκλείει τον ανταγωνισμό ή θέτει σε κίνδυνο την πραγματοποίηση των στόχων του άρθρου 39 της Συνθήκης».

την οποία διαπιστώνει η Επιτροπή, δυνάμει του άρθρου 2, παράγραφος 2, ότι πληρούνται οι προϋποθέσεις χορηγήσεως απαλλαγής, ισχύει από την ημερομηνία της συνάψεως της συμφωνίας·

— η δήλωση περί μη εφαρμογής του άρθρου 85, παράγραφος 1, δεν υπόκειται σε χρονικούς περιορισμούς και δεν μπορεί να εξαρτηθεί από προϋποθέσεις ή να συναρτηθεί με υποχρεώσεις, στο μέτρο που ο κανονισμός 26 δεν περιλαμβάνει διάταξη ανάλογη με τη διάταξη του άρθρου 8 του κανονισμού 17 [18] το οποίο αφορά τις απαλλαγές δυνάμει του άρθρου 85, παράγραφος 3.

20. Ενόψει των προηγουμένων σκέψεων πρέπει επομένως να αποκλεισθεί το ενδεχόμενο να έχουν οι συμφωνίες μεταξύ παραγωγών γεωργικών προϊόντων προσωρινή ισχύ μέχρι της εκδόσεως αποφάσεως της Επιτροπής η οποία κηρύσσει ανεφάρμοστη στη συγκεκριμένη περίπτωση την παρέκκλιση που προβλέπει ο κανονισμός 26. Το χωρίο «εκτός αν η Επιτροπή διαπιστώνει ότι κατ' αυτόν τον τρόπο αποκλείεται ο ανταγωνισμός ή ότι διακυβεύονται οι στόχοι του άρθρου 39 της Συνθήκης» αποσκοπεί πράγματι, όπως επεσήμανα, στον καθορισμό των ορίων εντός των οποίων εφαρμόζεται το ειδικό καθεστώς που προβλέπεται στην ίδια αυτή φράση.

Άλλωστε, διαφορετική ερμηνεία του κανόνα θα σήμαινε, όπως δεν παραλείπει να επισημάνει η Γαλλική Κυβέρνηση, αναγνώριση του ότι οι εθνικοί δικαστές είναι αρμόδιοι να διαπιστώνουν αν, στις περιπτώσεις που υποβάλλονται στον έλεγχό τους, η συγκεκριμένη συμφωνία μπορεί να τύχει της εν λόγω παρεκκλίσεως, πράγμα το οποίο βρίσκεται σε προφανή αντίφαση με την αποκλειστική αρμοδιότητα που αναγνωρίζει εν προκειμένω στην Κοινότητα το άρθρο 2, παράγραφος 2, του κανονισμού.

Η αρμοδιότητα εφαρογής των ειδικών κανόνων του κανονισμού 26

21. Αφού διευκρινίστηκε το περιεχόμενο της παρεκκλίσεως από την εφαρμογή, στον γεωργικό τομέα, των κανόνων περί ανταγωνισμού της Συνθήκης, πρέπει τώρα να εξεταστεί η διαδικασία που πρέπει να ακολουθηθεί για την εφαρμογή του κανονισμού 26. Όπως όμως υπενθύμισα, δυνάμει της παραγράφου 2 του άρθρου 2, η Επιτροπή έχει αποκλειστική αρμοδιότητα να διαπιστώσει, αυτεπαγγέλτως ή κατόπιν αιτήσεως των ενδιαφερομένων, αφού διαβουλευθεί με τα κράτη μέλη και ακούσει τις επιχειρήσεις ή τις ενώσεις επιχειρήσεων τις οποίες θεωρεί χρήσιμο να συμβουλευθεί, για ποιες συμφωνίες, αποφάσεις και πρακτικές πληρούνται οι προϋποθέσεις της παραγράφου 1.

18 — Κανονισμός του Συμβουλίου της 6ης Φεβρουαρίου 1962, πρώτος κανονισμός εφαρμογής των άρθρων 85 και 86 της Συνθήκης (ΕΕ ειδ. έκδ. 08/001, σ. 25). Το άρθρο 8, παράγραφος 1, ορίζει τα εξής:
«Η απόφαση εφαρμογής του άρθρου 85, παράγραφος 3, της Συνθήκης εκδίδεται για ορισμένο χρόνο και δύναται να συνοδεύεται από όρους και υποχρεώσεις.»

Υπό το φως των προηγουμένων παρατηρήσεων νομίζω ότι η εν λόγω αποκλειστική αρμοδιότητα της Επιτροπής μπορεί να θεωρηθεί ότι υφίσταται μόνον ως προς τη διαπίστωση ότι πληρούνται πράγματι οι προϋποθέσεις χορηγήσεως απαλλαγής και, κατά συνέπεια, ως προς την έκδοση θετικής αποφάσεως που αναγνωρίζει ότι οι απαγορεύσεις του άρθρου 85, παράγραφος 1, δεν έχουν εφαρμογή στις επίμαχες συμφωνίες, αποφάσεις ή πρακτικές. Η αποκλειστική φύση της αρμοδιότητας της Επιτροπής δικαιολογείται, όπως διευκρινίζει η πέμπτη αιτιολογική σκέψη του κανονισμού 26, «τόσο για να αποφευχθεί ο κίνδυνος διακυβεύσεως της αναπτύξεως της κοινής γεωργικής πολιτικής, όσο και για να επιτευχθεί η ασφάλεια του δικαίου και η χωρίς διακρίσεις μεταχείριση των ενδιαφερομένων επιχειρήσεων (...)». Άλλωστε, μόνο στις περιπτώσεις αυτές έχει εφαρμογή η ειδική διαδικασία της παραγράφου 2 του άρθρου 2, ιδίως δε η προηγούμενη διαβούλευση με τα κράτη μέλη.

22. Τουναντίον, όταν η Επιτροπή θεωρεί ότι σε μια συγκεκριμένη περίπτωση δεν πρέπει να γίνουν δεκτές εξαιρέσεις από τους κανόνες περί ανταγωνισμού, δεν υποχρεούται να εκδώσει, πριν από την απόφαση με την οποία απαγορεύει τη συμφωνία, ξεχωριστή απόφαση με την οποία διαπιστώνεται ότι δεν συντρέχουν οι προϋποθέσεις χορηγήσεως της παρεκκλίσεως που προβλέπει το άρθρο 2, παράγραφος 1. Όπως έκρινε το Δικαστήριο με την προπαρατεθείσα απόφαση Frubo κατά Επιτροπής και Vereninging de Fruitunie «το να απαιτήσει κανείς από την Επιτροπή να συμβουλεύεται τα κράτη μέλη ακόμη και στην περίπτωση που δεν έχει αμφιβολία σχετικά με τη μη εφαρμογή των εξαιρέσεων που προβλέπονται στον κανονισμό 26 σε ζητήματα συμπράξεων σχετικών με το εμπόριο γεωργικών προϊόντων, θα σήμαινε ότι την υποχρεώνει να επιδεικνύει υπερβολική τυπολατρεία και να καθυστερεί χωρίς λόγο την εξέταση των σχετικών υποθέσεων» [19].

Κατά συνέπεια, πρέπει να συναχθεί το συμπέρασμα ότι, όταν δεν πληρούνται οι προϋποθέσεις που πρέπει να συντρέχουν για να χορηγηθεί απαλλαγή ως προς μια συμφωνία, η αρχή που διατυπώνεται στο άρθρο 1 του κανονισμού 26, ήτοι η αρχή δυνάμει της οποίας το άρθρο 85 και οι κανόνες εφαρμογής του ισχύουν ομοίως στην παραγωγή και το εμπόριο των γεωργικών προϊόντων, μπορεί να παράγει πλήρως τα αποτελέσματά της. Τι σημαίνει αυτό συγκεκριμένα; Πρώτον, ότι για να εφαρμοστεί το άρθρο 85 πρέπει να ακολουθηθεί, έστω και έναντι των συμφωνιών αυτών, η συνήθης διαδικασία στον τομέα του ανταγωνισμού, δηλαδή η διαδικασία που προβλέπει ο κανονισμός 17. Δεύτερον, ότι ενδεχόμενη απόφαση της Επιτροπής με την οποία διαπιστώνεται παράβαση του άρθρου 85, παράγραφος 1, παράγει τα αποτελέσματά της δυνάμει των άρθρων 85, παράγραφος 2, της Συνθήκης και 1 του κανονισμού 17 από τη στιγμή κατά την οποία άρχισε η παράβαση, χωρίς να θίγεται εντούτοις η δυνατότητα του Συμβουλίου να θεσπίσει ρητώς διαφορετικές διατάξεις έναντι ορισμένων κατηγοριών συμφωνιών με κανονισμό που εκδίδεται σύμφωνα με το άρθρο 42 της Συνθήκης [20]. Τρίτον, ότι τα εθνικά δικαστήρια έχουν συντρέχουσα αρμοδιότητα με την αρμοδιότητα της Επιτροπής για την εφαρμογή του άρθρου 85, παράγραφοι 1 και 2, και μπορούν επομένως να αναγνωρίσουν την ακυρότητα συμφωνίας που συνήφθη στον γεωργικό τομέα όταν είναι σαφές ότι δεν συντρέχουν οι

19 — Προπαρατεθείσα απόφαση Frubo κατά Επιτροπής και Vereniging de Fruitunie (σκέψη 11).

20 — Πράγμα το οποίο συνέβη για παράδειγμα με το άρθρο 17 του κανονισμού (ΕΟΚ) 1360/78 του Συμβουλίου, της 19ης Ιουνίου 1978, περί των ομάδων παραγωγών και των ενώσεων αυτών (ΕΕ ειδ. έκδ. 03/021, σ. 159).

προϋποθέσεις παρεκκλίσεως που καθορίζει ο κανονισμός 26 [21].

23. Κατά συνέπεια, στο πλαίσιο αυτό επίσης, τίθεται το πρόβλημα του συμβιβασμού μεταξύ, αφενός μεν, της ανάγκης να αποφευχθούν αντιφατικές αποφάσεις της Επιτροπής και των εθνικών δικαστηρίων, ενώπιον των οποίων θα προβαλλόταν ο ισχυρισμός ότι μια συμφωνία μεταξύ παραγωγών γεωργικών προϊόντων ή των ενώσεών τους καλύπτεται από την ειδική παρέκκλιση που προβλέπει ο κανονισμός 26, αφετέρου δε, της υποχρεώσεως των ίδιων αυτών δικαστών να αποφανθούν επί των αιτημάτων των διαδίκων. Στην πραγματικότητα, όπως υπογράμμισε η Επιτροπή κατά τη διαδικασία, το πρόβλημα δεν διαφέρει, κατ' ουσίαν, από το πρόβλημα που θέτει η εφαρμογή του άρθρου 85, παράγραφος 3. Είναι δυνατόν επομένως να ληφθούν υπόψη οι αρχές που διαμόρφωσε το Δικαστήριο με την απόφαση Δηλιμίτης για να επιλύσει το ζήτημα αυτό [22].

Καμία ιδιαίτερη δυσκολία δεν ανακύπτει όταν το εθνικό δικαστήριο, κληθέν να ελέγξει καταρχάς αν συντρέχουν οι προϋποθέσεις εφαρμογής του άρθρου 85, παράγραφος 1, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι, εν πάση περιπτώσει, η επίμαχη συμφωνία δεν εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της απαγορεύσεως που προβλέπει το άρθρο αυτό. Στην περίπτωση αυτή, μπορεί πράγματι να συνεχίσει τη διαδικασία και να αποφανθεί επί της διαφοράς που αποτελεί το αντικείμενο της δίκης.

24. Τουναντίον, εάν το δικαστήριο, αφού ολοκληρώσει το πρώτο αυτό μέρος του ελέγχου του, εκτιμά ότι η συμφωνία, από πλευράς αντικειμένου ή αποτελεσμάτων, μπορεί να παρακωλύσει ή να νοθεύσει τον ανταγωνισμό, θα πρέπει να εξακριβώσει αν πληροί τις τυπικές προϋποθέσεις που αναφέρονται στη δεύτερη φράση του άρθρου 2, παράγραφος 1, προκειμένου να ισχύσει η απαλλαγή: δηλαδή, εάν στη συμφωνία αυτή μετέχουν μόνον γεωργοί ή ενώσεις γεωργών ή ενώσεις των ενώσεων αυτών, αν οι μετέχοντες ανήκουν σε ένα μόνο κράτος μέλος, αν η συμφωνία αφορά την παραγωγή ή την πώληση των γεωργικών προϊόντων ή τη χρήση κοινών εγκαταστάσεων αποθηκεύσεως, επεξεργασίας ή μεταποιήσεως γεωργικών προϊόντων, και εάν, τέλος, προβλέπει την υποχρέωση των μερών να εφαρμόσουν συγκεκριμένη τιμή.

Όταν πληρούνται οι προϋποθέσεις αυτές, το εθνικό δικαστήριο πρέπει τέλος να εκτιμήσει, υπό το φως των κριτηρίων που διαμόρφωσε η νομολογία του Δικαστηρίου και η πρακτική της Επιτροπής όσον αφορά τις αποφάσεις, πόσο είναι πιθανό να έχει εφαρμογή στη συμφωνία η παρέκκλιση του άρθρου 2 του κανονισμού 26. Προς τούτο, και υπό την επιφύλαξη της δυνατότητας αναστολής της διαδικασίας για να υποβληθεί στο Δικαστήριο προδικαστικό ερώτημα υπό την έννοια του άρθρου 177, το εθνικό δικα-

21 — Βλ. με το πνεύμα αυτό Ritter, Braun, Rawlinson, όπ.π., σ. 569, και Bellamy & Child: «Common Market Law of Competition», Λονδίνο, 1993, σ. 825 επ., ειδικότερα σ. 830. Η άποψη αυτή υποστηρίχθηκε άλλωστε από τον γενικό εισαγγελέα Mayras στις προτάσεις του επί των συνεκδικασθεισών υποθέσεων Suiker Unie κ.λπ. κατά Επιτροπής, που προπαρατέθηκαν, σ. 2066. Ο De Cockborne, όπ.π., σ. 317, εξέφρασε εν μέρει διαφορετική άποψη, λόγω της διαφορετικής αναλύσεως του περιεχομένου της παρεκκλίσεως που προβλέπει ο κανονισμός 26/62, δεχόμενος ότι τα εθνικά δικαστήρια, ενόψει της αιτευθείσας εφαρμογής του άρθρου 85 της Συνθήκης, μπορούν να αναγνωρίσουν την ακυρότητα των συμφωνιών της πρώτης φράσεως του άρθρου 2, παράγραφος 1, εφόσον δεν συντρέχουν οι προϋποθέσεις που τίθενται στην φράση αυτή για να ισχύσει η παρέκκλιση από τους κανόνες περί ανταγωνισμού, όχι όμως την ακυρότητα των συμφωνιών μεταξύ παραγωγών γεωργικών προϊόντων χωρίς προηγούμενη απόφαση της Επιτροπής με την οποία ανατρέπεται το τεκμήριο κύρους που τίθεται υπέρ των συμφωνιών αυτών με τη δεύτερη φράση της παραγράφου 1 του εν λόγω άρθρου.

22 — Απόφαση της 28ης Φεβρουαρίου 1991, C-234/89 (Συλλογή 1991, σ. I-935).

στήριο μπορεί επίσης να λάβει υπόψη, ως πραγματικά στοιχεία που μπορούν να το βοηθήσουν να εξετάσει ειδικές περιπτώσεις και να εννοήσει τις κατευθυντήριες γραμμές που ακολούθησε η Επιτροπή, και ενδείξεις που περιλαμβάνονται στις ετήσιες εκθέσεις επί της πολιτικής του ανταγωνισμού. Τέλος, αφού ο δικαστής σχηματίσει δικανική πεποίθηση ότι η επίδικη συμφωνία ή ορισμένες από τις ρήτρες της δεν πληρούν τις προϋποθέσεις που απαιτούνται για την εφαρμογή της παρεκκλίσεως του άρθρου 2, παράγραφος 1, μπορεί να αναγνωρίσει την ακυρότητά τους σύμφωνα με το άρθρο 85, παράγραφος 2, της Συνθήκης.

25. Αν αντιθέτως το εθνικό δικαστήριο κρίνει ότι η επίδικη συμφωνία θα μπορούσε ενδεχομένως να εμπίπτει στις περιπτώσεις που αφορά ο κανονισμός 26, θα πρέπει να εκτιμήσει, εντός των ορίων και σύμφωνα με τις μεθόδους που προβλέπει το εθνικό δικονομικό δίκαιο, εάν πρέπει να αναστείλει τη διαδικασία για να παράσχει στους ενδιαφερομένους διαδίκους τη δυνατότητα να ζητήσουν, δυνάμει του άρθρου 2, παράγραφος 3, την έκδοση αποφάσεως από την Επιτροπή, ή για να λάβει το ίδιο — στηριζόμενο στις αρχές που έχει διαμορφώσει το Δικαστήριο σε σχέση με το άρθρο 85, παράγραφος 3, οι οποίες είναι δυνατόν να ληφθούν υπόψη κατ' αναλογία — στοιχεία ως προς το στάδιο της διαδικασίας την οποία έχει ενδεχομένως κινήσει η Επιτροπή και ως προς το ενδεχόμενο να αποφανθεί το ίδιο ρητώς επί της επίδικης συμφωνίας ή ακόμη για να αποκτήσει τα οικονομικά και νομικά δεδομένα τα οποία μπορεί να του παράσχει το εν λόγω όργανο [23].

23 — Βλ. την προπαρατεθείσα απόφαση Δηλιμίτης (σκέψεις 49 έως 53). Οι αρχές τις οποίες διαμόρφωσε με την ευκαιρία αυτή το Δικαστήριο «κωδικοποιήθηκαν», ως γνωστόν, στην ανακοίνωση 93/C 39/05 περί της συνεργασίας μεταξύ της Επιτροπής και των εθνικών δικαστηρίων για την εφαρμογή των άρθρων 85 και 86 της Συνθήκης ΕΚ (ΕΕ C 39, σ. 6).

Η δυνατότητα εφαρμογής του άρθρου 85

26. Το συμβατό προς το άρθρο 85, παράγραφος 1, της Συνθήκης και προς το άρθρο 2, παράγραφος 1, του κανονισμού 26 των καταστατικών ρητρών που αφορούν την αποζημίωση λόγω εξόδου συνιστά τουναντίον το βασικό ζήτημα που τίθεται στο πλαίσιο της υποθέσεως C-399/93. Οι απόψεις που υποστηρίχτηκαν συναφώς μπορούν να συνοψιστούν ως εξής. Κατά τον Coberco, η γεωργική συνεταιριστική δραστηριότητα, ενόψει του ίδιου του αντικειμένου της, το οποίο έγκειται στο να εξασφαλιστεί στους συνεταιριζόμενους γεωργούς μεγαλύτερη δυνατότητα καθορισμού των τιμών της αγοράς και, κατά συνέπεια, καλύτερη αμοιβή για τις δραστηριότητές τους μέσω της από κοινού εκμεταλλεύσεως της πρώτης ύλης, απαιτεί τη δημιουργία δεσμών ιδιαιτέρως στενών μεταξύ των συνεταιριζομένων και του συνεταιρισμού. Εξάλλου, το γεγονός ότι οι επενδύσεις σχετικά με την ικανότητα παραγωγής αποφασίζονται από την εταιρία ανάλογα με την ποσότητα πρώτης ύλης που παράγεται από τα μέλη δικαιολογεί, αφενός, την υποχρέωση που υπέχουν να παραδίδουν όλο το γάλα που παράγουν στον συνεταιρισμό — στην οποία υποχρέωση αντιστοιχεί η υποχρέωση του συνεταιρισμού να το παραλαμβάνει — και, αφετέρου, το ότι στο καταστατικό έχουν προβλεφθεί ρήτρες, όπως οι αφορώσες την αποζημίωση λόγω εξόδου, που αποσκοπούν να διασφαλίσουν ορισμένη σταθερότητα της εταιρικής συμμετοχής. Οι υποχρεώσεις αυτές συγκεκριμενοποιούν απλώς το γενικότερο «καθήκον πίστεως» προς τον συνεταιρισμό, τον οποίο αποτελεί ένα χαρακτηριστικό στοιχείο του τύπου αυτού εταιρίας, και συνιστούν το φυσικό αντιστάθμισμα των πλεονεκτημάτων που παρέχει στο μέλος η συμμετοχή του σε μια εταιρία ο σκοπός της οποίας χαρακτηρίζεται από το στοιχείο της αλληλεγγύης. Υπό το πρίσμα αυτό, η σχετική με την αποζημίωση λόγω εξόδου ρήτρα αποτελεί ειδικότερη έκφραση της οικονομικής αλληλεγγύης

που απαιτείται από τους συνεταιριζομένους και αποδεικνύεται εξάλλου αναγκαία για να εξασφαλιστεί η συνέχεια του συνεταιρισμού και η διατήρηση της αξιοπιστίας του έναντι των τρίτων. Έτσι, εφόσον ο περιορισμός της αυτονομίας του μέλους λόγω της προστασίας του κοινού συμφέροντος πρέπει να κριθεί συμφυής προς το ίδιο το γεγονός της συμμετοχής σε οποιαδήποτε μορφή οργανωμένης οικονομικής μονάδας, έπεται, κατά την άποψη του Coberco, ότι η επίμαχη ρήτρα δεν εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 85, παράγραφος 1.

27. Οι ενάγοντες της κυρίας δίκης υποστηρίζουν, τουναντίον, ότι οι επίδικες ρήτρες συνεπάγονται σημαντικό περιορισμό της ελευθερίας εμπορικής δράσεως του μέλους: η υποχρέωση καταβολής αποζημιώσεως όταν προτίθεται να εγκαταλείψει τον συναιτερισμό, σε συνδυασμό με την υποχρέωση παραδόσεως στον συνεταιρισμό όλης της ποσότητας γάλακτος που παρήγαγε κατά την περίοδο κατά την οποία ήταν μέλος του συνεταιρισμού, στερεί το μέλος, για μακρές περιόδους, από τη δυνατότητα να απευθυνθεί σε ανταγωνιστές επιχειρηματίες ενώ αυτό αποδεικνύεται οικονομικώς επωφελέστερο. Άλλωστε, η ύπαρξη αναλόγων ρητρών στα καταστατικά των άλλων κυριοτέρων ολλανδικών συνεταιρισμών μεταποιήσεως του γάλακτος θα είχε ως συνέπεια να καταστήσει την αγορά εξαιρετικά δύσκαμπτη, εμποδίζοντας τους τρίτους να ανταγωνιστούν αποτελεσματικά τις επιχειρήσεις που έχουν ήδη διεισδύσει στην αγορά. Ανάλογες σε μεγάλο βαθμό παρατηρήσεις διατύπωσε η Επιτροπή.

28. Κατά το άρθρο 85, παράγραφος 1, απαγορεύονται οι συμφωνίες που έχουν ως αντικείμενο ή ως αποτέλεσμα την παρεμπόδιση, τον περιορισμό ή τη νόθευση του ανταγωνισμού.

Όσον αφορά τα κριτήρια που πρέπει να γίνουν δεκτά για να εφαρμοστεί ο κανόνας αυτός σε μια συγκεκριμένη περίπτωση, το Δικαστήριο είχε την ευκαιρία να διευκρινίσει ότι οι επιταγές προστασίας του ανταγωνισμού τις οποίες αποσκοπεί να διασφαλίσει η διάταξη αυτή πρέπει να ορίζονται ανάλογα με το συγκεκριμένο πλαίσιο εντός του οποίου δρουν οι επιχειρήσεις. Κατά συνέπεια, εφόσον ο ανόθευτος ανταγωνισμός τον οποίον αφορούν τα άρθρα 3 και 85 της Συνθήκης συνεπάγεται την ύπαρξη πραγματικού ανταγωνισμού στην αγορά (workable competition), ήτοι στο μέτρο που είναι αναγκαίος προκειμένου να μπορεί να θεωρηθεί ότι τηρούνται οι θεμελιώδεις επιταγές και ότι επιτυγχάνονται οι σκοποί της Συνθήκης — ειδικότερα, η δημιουργία ενιαίας αγοράς —, η φύση και η ένταση του ανταγωνισμού μπορούν ενδεχομένως να ποικίλλουν ανάλογα με τα οικεία προϊόντα ή υπηρεσίες και τη διαφορετική δομή των σχετικών επιμέρους αγορών [24].

29. Κατά συνέπεια, προκειμένου να διαπιστωθεί αν μια συγκεκριμένη συμφωνία εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της απαγορεύσεως του άρθρου 85, παράγραφος 1, θα πρέπει να εξεταστεί πρώτον αν συνεπάγεται, λόγω του αντικειμένου της, περιορισμό του ανταγωνισμού. Συναφώς, θα πρέπει να εξεταστεί ο σκοπός ο οποίος επιδιώκεται με τη συμφωνία, λαμβανομένου υπόψη του οικονομικού πλαισίου εντός του οποίου πρέπει αυτή να εφαρμοστεί [25]. Εάν η συμφωνία, αυτή καθαυτή, αποσκοπεί αποκλειστικά στον περιορισμό του ελεύθερου ανταγωνισμού υπό την έννοια του άρθρου 85, παράγραφος 1, μεταξύ των μερών, ή μεταξύ

24 — Απόφαση της 25ης Οκτωβρίου 1977, 26/76, Metro κατά Επιτροπής (Συλλογή τόμος 1977, σ. 567). Ας μου επιτραπεί να παραπέμψω στις προτάσεις μου επί της υποθέσεως DLG, απόφαση της 15ης Δεκεμβρίου 1994, C-250/92 (Συλλογή 1994, σ. I-5641), για μια πλέον εκτεταμένη ανάλυση των κριτηρίων που διαμόρφωσε το Δικαστήριο ως προς την εφαρμογή του άρθρου 85, παράγραφος 1· θα περιοριστώ εδώ να υπενθυμίσω τα βασικά στοιχεία.

25 — Βλ., με το πνεύμα αυτό, την απόφαση της 28ης Μαρτίου 1984, 29/83 και 30/83, CRAM και Rheinzink κατά Επιτροπής (Συλλογή 1984, σ. 1679).

των μερών και των τρίτων ανταγωνιστών, πρέπει αναμφιβόλως να απαγορευθεί, χωρίς να χρειάζεται να ληφθούν υπόψη τα αποτελέσματά της [26].

Υπό το πρίσμα αυτό, οι ρήτρες που αποτελούν αναπόσπαστο στοιχείο του περιεχομένου μιας συγκεκριμένης συμβάσεως και οι οποίες συμβάλλουν στον καθορισμό της διαρθρώσεως και της ισορροπίας των εννόμων σχέσεων μεταξύ των μερών δεν θα έχουν καταρχήν σκοπό που να αντιβαίνει προς τους κανόνες περί ανταγωνισμού [27].

Εάν ο σκοπός δεν αντιβαίνει προς τους κανόνες περί ανταγωνισμού, θα πρέπει η εξέταση να προχωρήσει σε ένα δεύτερο στάδιο αναλύσεως και να ληφθούν υπόψη τα αποτελέσματα που η συμφωνία μπορεί να παραγάγει, στην πράξη, επί του ανταγωνισμού. Θα θεωρηθεί τότε ότι απαγορεύεται αν προκύψει ότι είναι ικανή να περιορίσει αισθητώς τον ανταγωνισμό [28].

Θα υπενθυμίσω τέλος ότι, κατά τη νομολογία του Δικαστηρίου και του Πρωτοδικείου, εάν η οργάνωση μιας επιχειρήσεως με την ειδική νομική μορφή της συνεταιριστικής εταιρίας δεν συνιστά αφ' εαυτής συμπεριφορά που περιορίζει τον ανταγωνισμό, μια τέτοια μορφή οργανώσεως μπορεί παρά ταύτα να αποτελεί μέσο ικανό να επηρεάσει την εμπορική συμπεριφορά των επιχειρήσεων που είναι μέλη της κατά τρόπο που να περιορίζει ή να νοθεύει τον ανταγωνισμό στην αγορά, στην οποία οι επιχειρήσεις αυτές αναπτύσσουν τις δραστηριότητες τους. Επομένως, οι διατάξεις του καταστατικού που ρυθμίζουν τις σχέσεις μεταξύ της εταιρίας και των μελών της δεν εξαιρούνται από την εφαρμογή των διατάξεων των άρθρων 85 επ. της Συνθήκης [29].

30. Προκειμένου να εφαρμοστούν οι ανωτέρω διατυπωθείσες αρχές στην υπό κρίση περίπτωση πρέπει να εξετασθούν από κοινού οι ρήτρες του καταστατικού που αφορούν τη λύση του συμβατικού δεσμού στην περίπτωση ενός μόνο μέλους σε συνδυασμό με εκείνες οι οποίες επιβάλλουν στο μέλος την υποχρέωση να πωλεί το γάλα που παράγει αποκλειστικά στον συνεταιρισμό. Ομοίως, δεν πρέπει να λησμονείται ότι γενικώς η ίδρυση ενός συνεταιρισμού μεταποιήσεως ή επεξεργασίας των γεωργικών προϊόντων είναι μια μορφή συνεργασίας μεταξύ επιχειρήσεων έναντι της οποίας διάκειται ευνοϊκώς τόσο ο εθνικός νομοθέτης όσο και οι κοινοτικές αρχές, καθόσον συνιστά παράγοντα εκσυγχρονισμού και ορθολογικής οργανώσεως του γεωργικού τομέα και, τελικώς, συμβάλλει στην αποτελεσματική λειτουργία των επιχειρήσεων και στη δημιουργία ουσιαστικού και αποτελεσματικού ανταγωνισμού μεταξύ τους.

Στο πλαίσιο αυτό, η αναγραφή στο καταστατικό ρητρών που επιβάλλουν στα μέλη την υποχρέωση να παραδίδουν στον συ-

26 — Απόφαση της 27ης Ιανουαρίου 1987, 45/85, Verband der Sachversicherer κατά Επιτροπής (Συλλογή 1987, σ. 405).

27 — Βλ. συναφώς τις αποφάσεις της 11ης Ιουλίου 1985, 42/84, Remia κ.λπ. κατά Επιτροπής (Συλλογή 1985, σ. 2545), της 28ης Ιανουαρίου 1986, 161/84, Pronuptia (Συλλογή 1986, σ. 353), της 27ης Σεπτεμβρίου 1988, 65/86, Bayer και Hennecke (Συλλογή 1988, σ. 5249), και προπαρατεθείσα απόφαση Δηλιμίτης.

28 — Βλ. με το πνεύμα αυτό την απόφαση της 30ής Ιουνίου 1966, 56/65, Société technique minière (Συλλογή τόμος 1965-1968, σ. 317).

29 — Βλ. την απόφαση της 25ης Μαρτίου 1981, 61/80, Coöperatieve Stremsel-en Kleurselfabriek κατά Επιτροπής (Συλλογή 1981, σ. 851, σκέψεις 12 και 13), και προπαρατεθείσα απόφαση DLG (σκέψεις 28 έως 40), καθώς και την απόφαση του Πρωτοδικείου της 2ας Ιουλίου 1992, T-61/89, Dansk Pelsdyravlerforening (Συλλογή 1992, σ. II-1931, σκέψεις 49 έως 55).

νεταιρισμό το σύνολο της παραγωγής τους, ή ακόμη να καταβάλλουν συγκεκριμένο ποσό σε περίπτωση αποχωρήσεως, εφόσον δεν καθιστά εκ των πραγμάτων αδύνατη την αποχώρηση, εξυπηρετεί την ανάγκη εξασφαλίσεως της εύρυθμης λειτουργίας της εταιρίας, ειδικότερα όταν αυτή εισέρχεται στην αγορά και βρίσκεται στο αρχικό στάδιο της δραστηριότητάς της. Μπορεί να θεωρηθεί πράγματι ότι μόνον αν υφίστανται τέτοιες ρήτρες, που αποσκοπούν στο να διασφαλίσουν στον συνεταιρισμό την ευρύτερη δυνατή εμπορική βάση και ορισμένη σταθερότητα της εταιρικής συμμετοχής, τα μέλη είναι διατεθειμένα να αναλάβουν τις οικονομικές ευθύνες που απορρέουν από τη συναφθείσα σύμβαση. Πρόκειται επομένως για μια μορφή καταστατικής εγγυήσεως σε σχέση με συμπεριφορές που θα μπορούσαν να διακυβεύσουν την οικονομική δομή και την ίδια την επιβίωση της εταιρίας. Γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο οι ρήτρες αυτές, οι οποίες αποσκοπούν στο να εξασφαλίσουν το «καθήκον πίστεως» του μέλους, αναγράφονται στα καταστατικά των συνεταιρισμών: επομένως, όταν εμφανίζονται υπό τη μορφή αυτή δεν επιδιώκουν σκοπό που αντιβαίνει προς τους κανόνες του ανταγωνισμού υπό την έννοια του άρθρου 85, παράγραφος 1.

Η λύση αυτή, κατά την οποία γίνεται δεκτό ότι οι επίδικες ρήτρες είναι θεωρητικώς αναγκαίες προκειμένου να παράσχουν στην εταιρική σύμβαση τη δυνατότητα να επιτελέσει πλήρως τη νομική και οικονομική λειτουργία της, η οποία απορρέει από την χαρακτηριζόμενη ουσιωδώς από το στοιχείο της αλληλεγγύης ασκουμένη δραστηριότητα, είναι, εξάλλου, συνεπής προς την ευνοϊκή στάση που υιοθετεί η έννομη τάξη έναντι του συνεταιριστικού φαινομένου, ιδίως όπως ήδη επεσήμανα, στον γεωργικό τομέα.

31. Κατόπιν των ανωτέρω, πρέπει πάντως να εξακριβωθεί αν οι επίμαχες ρήτρες έχουν αντίθετα προς τον ανταγωνισμό *αποτελέσματα*, ασυμβίβαστα προς την κοινή αγορά, λόγω ορισμένων συγκεκριμένων νομικών και πραγματικών περιστάσεων.

Η εκτίμηση αυτή, που αφορά ειδικότερα το περιεχόμενο της υποχρεώσεως αποκλειστικής παραδόσεως που βαρύνει τα μέλη του συνεταιρισμού, πρέπει να λαμβάνει υπόψη, κατά πάγια νομολογία [30], το πραγματικό οικονομικό πλαίσιο εντός του οποίου υλοποιείται η υποχρέωση αυτή. Επομένως, ενόψει ακριβώς των πραγματικών περιστάσεων και των προϋποθέσεων λειτουργίας της σχετικής αγοράς πρέπει να εξακριβωθούν τα συνολικά αποτελέσματα που προκαλούν οι ρήτρες αυτές επί του ανταγωνισμού. Εάν όμως η υποχρέωση αποκλειστικής παραδόσεως, η οποία διασφαλίζει στον γεωργό-παραγωγό την πώληση των προϊόντων του και στον συνεταιρισμό την ασφάλεια του εφοδιασμού, δεν είναι — λόγω του αντικειμένου της — αντίθετη προς το άρθρο 85, παράγραφος 1, αλλά, τουναντίον, συνιστά κατάλληλο μέσο για την ενίσχυση του ανταγωνισμού καθόσον ευνοεί τη σταθεροποίηση στην αγορά νέων επιχειρήσεων, στην προώθηση της αποτελεσματικής λειτουργίας των οποίων συμβάλλει, μπορεί ωστόσο να εκτιμηθεί διαφορετικά όταν, λαμβανομένου υπόψη του οικονομικού πλαισίου εντός του οποίου υλοποιείται, έχει ως αποτέλεσμα να καταστήσει την αγορά υπερβολικά δύσκαμπτη, μάλιστα δε να προκαλέσει δυσλειτουργίες και υπέρμετρα κέρδη.

30 — Βλ. την προπαρατεθείσα απόφαση Société technique miniére, (ειδικότερα σ. 321), και τις αποφάσεις της 12ης Δεκεμβρίου 1967, 23/67, Brasserie de Haecht I (Racolta 1967, σ. 629, ειδικότερα σ. 633 και 634), της 11ης Δεκεμβρίου 1980, 31/80, L'Oréal (Συλλογή τόμος 1980/ΙΙΙ, σ. 471, σκέψη 19), και τις προπαρατεθείσες αποφάσεις Δηλιμίτης (ιδίως σκέψεις 14 έως 26) και DLG (ιδίως σκέψεις 31 έως 94)· βλ. επίσης την προπαρατεθείσα απόφαση του Πρωτοδικείου Dansk Pelsdyravlerforening (ιδίως σκέψεις 99 έως 104).

Όταν διατυπώνεται μια τέτοια εκτίμηση πρέπει να λαμβάνεται υπόψη ο αριθμός και η σημασία των επιχειρήσεων που δρουν στην αγορά και, στο πλαίσιο αυτό, η θέση που κατέχει ο συνεταιρισμός [31], εξυπακουομένου ότι εάν ο συνεταιρισμός έχει ισχυρή ανταγωνιστική θέση έχει επίσης μικρότερη ανάγκη προστασίας έναντι των ανεξαρτήτων συμπεριφορών των μελών του. Συναφώς, πρέπει να τονιστεί ότι το Δικαστήριο και το Πρωτοδικείο, κρίνοντας ορισμένες ρήτρες που αποσκοπούσαν στην εξασφάλιση του «καθήκοντος της πίστεως» των μελών προς τον συνεταιρισμό ασυμβίβαστες προς το άρθρο 85, παράγραφος 1, απέδωσαν αποφασιστική σημασία στο γεγονός ότι οι εν λόγω συνεταιρισμοί είχαν ιδιαίτερα σημαντική θέση στην αγορά και ότι, κατά συνέπεια, οι ρήτρες αποσκοπούσαν πράγματι στην προστασία της εν λόγω θέσεως ισχύος, εμποδίζοντας την πρόσβαση άλλων ανταγωνιστών [32].

32. Δεύτερον, πρέπει να εξεταστεί αν η επίμαχη συμφωνία έχει μεμονωμένο χαρακτήρα ή αν, αντιστρόφως, εντάσσεται σε σημαντικό αριθμό συμφωνιών αναλόγου περιεχομένου, δυνάμει των οποίων μεγάλος αριθμός παραγωγών της πρώτης ύλης δεσμεύονται με υποχρεώσεις αποκλειστικής παραδόσεως. Στην περίπτωση αυτή είναι επομένως ανάγκη να εξεταστεί αν από το σωρευτικό αποτέλεσμα αναλόγων υποχρεώσεων αποκλειστικότητας, θεωρουμένων στο σύνολό τους και σε συνδυασμό με άλλα στοιχεία του οικονομικού και νομικού περίγυρου της συμφωνίας που αποτελεί αντικείμενο της διαφοράς, προκύπτει ασυμβίβαστο προς το άρθρο 85, παράγραφος 1. Θα πρέπει προς τούτο να ληφθεί ειδικότερα υπόψη, όπως ανέφερα ήδη, η επίπτωση που το σύνολο αυτό των αναλόγων ρητρών μπορεί να έχει επί της δυνατότητας προσβάσεως των τρίτων ανταγωνιστών στην αγορά [33].

33. Άλλοι παράγοντες μπορούν να επηρεάσουν την εκτίμηση του κατά πόσον οι καταστατικές ρήτρες συμβιβάζονται προς τους κανόνες περί ανταγωνισμού, μεταξύ των οποίων, ειδικότερα, η δυνατότητα, η οποία πρέπει να διασφαλίζεται για τα μέλη, να εγκαταλείπουν τον συνεταιρισμό μεταξύ ευλόγων χρονικών διαστημάτων, διότι εάν αυτό δεν συνέβαινε, τα μέλη, αφενός, θα υποχρεούνταν να παραμείνουν στον συνεταιρισμό επί πολύ μακρές περιόδους και, αφετέρου, θα στερούνταν της δυνατότητας να απευθυνθούν σε ανταγωνιστικές επιχειρήσεις καθ' όλη τη διάρκεια του συμβατικού δεσμού. Μια διπλή όμως υποχρέωση αυτού του είδους θα στερούσε το μέλος από κάθε ουσιαστική ελευθερία κινήσεων και, ταυτοχρόνως, θα εμπόδιζε τους τρίτους να ασκήσουν αποτελεσματικό ανταγωνισμό έναντι του συνεταιρισμού. Τέλος, πρέπει να εκτιμηθεί αν άλλες ρήτρες του καταστατικού που επιβάλλουν υπερβολικές και δυσανάλογες υποχρεώσεις στα μέλη που έχουν την πρόθεση να εγκαταλείψουν τον συνεταιρισμό καταλήγουν στο ίδιο αποτέλεσμα, ότι δηλαδή δεσμεύουν τα μέλη του συνεταιρισμού επί εξαιρετικά μακρές περιόδους.

31 — Ο Jacobi και ο Vesterdorf υποστηρίζουν ότι πρέπει να λαμβάνεται υπόψη, κατά την εκτίμηση των ρητρών που αποσκοπούν στην εξασφάλιση του «καθήκοντος πίστεως» του μέλους, η οικονομική σημασία του συνεταιρισμού, ειδικότερα αν πρόκειται για νέα μονάδα που εισέρχεται στην αγορά ή, τουναντίον, για επιχείρηση που έχει ήδη διεισδύσει στην αγορά: «Co-operative societies and the Community rules on competition», στο: *European Law Review*, 1993, σ. 271 επ.

32 — Βλ. την προπαρατεθείσα απόφαση Coöperatieve Stremsel en Kleurselfabriek κατά Επιτροπής, ιδίως σκέψεις 12 και 13, και την προπαρατεθείσα απόφαση Dansk Pelsdyravlerforening, ιδίως σκέψη 78.

33 — Βλ., ως προς την εφαρμογή των κριτηρίων αυτών στο πλαίσιο της εξετάσεως των αποτελεσμάτων των συμβάσεων προμηθείας μπύρας, προπαρατεθείσες αποφάσεις Brasserie de Haecht, ιδίως σ. 633 και 634, και Δηλιμίτης, ιδίως σκέψεις 19 έως 26.

34. Προκειμένου περί της παρούσας υποθέσεως, από τα προμνημονευθέντα στοιχεία όσον αφορά την κατάσταση της οικείας αγοράς και από τα άλλα στοιχεία που προκύπτουν από τη δικογραφία συνάγεται ότι κατόπιν διαφόρων συγχωνεύσεων και συγκεντρώσεων που πραγματοποιήθηκαν τα τελευταία αυτά έτη, ο Coberco είναι ο ένας από τους τρεις μεγάλους συνεταιρισμούς που ασκούν δραστηριότητες στις Κάτω Χώρες στον τομέα της μεταποιήσεως του γάλακτος. Περιλαμβάνει εκατομμύρια μέλη, συμπεριλαμβανομένων των πολυαρίθμων συνεταιρισμών μικρότερου μεγέθους που ασκούν τη δραστηριότητά τους σε τοπικό επίπεδο και επεξεργάζεται περίπου το 30 % του γάλακτος που παράγεται στη χώρα. Έχει ετήσιο κύκλο εργασιών που τον κατατάσσει μεταξύ των πλέον σημαντικών εταιριών της χώρας αυτής.

Ρήτρες παρεμφερείς προς τις εν προκειμένω επίμαχες απαντούν και στα καταστατικά άλλων ολλανδικών συνεταιρισμών που ασκούν δραστηριότητες στον ίδιο τομέα, ειδικότερα, όπως προκύπτει από τη δικογραφία των υποθέσεων C-319/93 και C-40/94, στα καταστατικά των FFD και Campina, ήτοι των δύο άλλων σημαντικότερων γαλακτοκομικών συνεταιρισμών, οι οποίοι επεξεργάζονται, με τον Coberco, όπως εξέθεσα στην αρχή των παρατηρήσεων αυτών, περίπου το 85 % του γάλακτος που παράγεται στις Κάτω Χώρες.

Τα περιοριστικά για τον ανταγωνισμό αποτελέσματα που απορρέουν από τις ρήτρες αυτές καθίστανται, άλλωστε, ιδιαιτέρως αισθητά λόγω του ότι στην υποχρέωση αποκλειστικής παραδόσεως που υπέχουν τα μέλη προστίθεται, όταν αυτά εγκαταλείπουν τον συνεταιρισμό, η υποχρέωση καταβολής αποζημιώσεως, εκτός από την περίπτωση του Campina που τροποποίησε το καταστατικό του ως προς το σημείο αυτό κατόπιν της κινήσεως διαδικασίας δυνάμει του άρθρου 85, παράγραφος 1, από την Επιτροπή. Όμως, η τελευταία αυτή υποχρέωση, η οποία συνιστά μη αμελητέα οικονομική επιβάρυνση, αποτελεί σημαντικό εμπόδιο για την αποχώρηση. Η κατάσταση δεν μεταβάλλεται κατ' ουσίαν, νομίζω, από το γεγονός ότι, δυνάμει του άρθρου 17, παράγραφος 1, του καταστατικού του Coberco, η αποζημίωση αυτή η οποία, υπενθυμίζω, ισούται προς το 10 % του μέσου ποσού που καταβάλλεται ετησίως από τον συνεταιρισμό στο μέλος κατά τη διάρκεια των πέντε τελευταίων ετών προ της αποχωρήσεώς του, μειώνεται προοδευτικά από το όγδοο έτος συμμετοχής.

35. Για να έχει εφαρμογή το άρθρο 85, παράγραφος 1, πρέπει εντούτοις η συμφωνία να επηρεάζει το ενδοκοινοτικό εμπόριο. Αρκεί όμως να παρατηρηθεί συναφώς ότι, όπως αναγνωρίζει ο ίδιος ο Coberco, δεν υπάρχουν δυσκολίες τεχνικής φύσεως που να εμποδίζουν μια επιχείρηση μεταποιήσεως γάλακτος να εφοδιάζεται και από παραγωγούς πρώτης ύλης εγκατεστημένους σε μεγάλες αποστάσεις από τις εγκαταστάσεις επεξεργασίας, στο μέτρο που είναι δυνατόν να μεταφερθεί το γάλα, κατεψυγμένο, έστω και σε απόσταση πολλών χιλιομέτρων, χωρίς να αλλοιωθεί η ποιότητά του. Τίποτα δεν εμποδίζει επομένως να εφοδιάζονται οι βιομηχανίες γάλακτος που είναι εγκατεστημένες σε όμορες χώρες των Κάτω Χωρών από Ολλανδούς γεωργούς. Ο ισχυρισμός αυτός επιρρωννύεται επιπλέον από το γεγονός ότι η διοικητική διαδικασία που αφορά τον Campina κινήθηκε κατόπιν καταγγελίας που κατέθεσε ανταγωνιστής βελγικός συνεταιρισμός [34]. Επομένως, όταν οι επίμαχες ρήτρες σωρεύονται, έχουν ως συνέπεια να παρεμποδίζουν σοβαρά, αν όχι να αποκλείουν, τον ουσιαστικό ανταγωνισμό επί του συνόλου της ολλανδικής αγοράς του επίμαχου προϊόντος και να καθιστούν

34 — Βλ. την προπαρατεθείσα XXIη Έκθεση επί της πολιτικής του ανταγωνισμού, σημείο 83.

ακόμα δυσκολότερη την οικονομική αλληλοδιείσδυση των διαφόρων εθνικών αγορών [35].

36. Εν προκειμένω, και υπό την επιφύλαξη των μεταγενεστέρων διαπιστώσεων στις οποίες πρέπει να προβεί το εθνικό δικαστήριο, νομίζω επομένως ότι, λαμβανομένων υπόψη των διαστάσεων και της σημασίας του συνεταιρισμού στην αγορά, της υπάρξεως ενός συνόλου συμφωνιών αναλόγου περιεχομένου που δεσμεύουν υψηλό αριθμό Ολλανδών γεωργών, του γεγονότος ότι η υποχρέωση αποκλειστικής παραδόσεως της παραγωγής που βαρύνει τα μέλη των συνεταιρισμών ενισχύεται από ρήτρες που επιβάλλουν στο μέλος που αποχωρεί την καταβολή αποζημιώσεως τη στιγμή κατά την οποία εγκαταλείπει τον συνεταιρισμό, του σοβαρού περιορισμού της οικονομικής ελευθερίας των μελών καθώς και των ανταγωνιστών του συνεταιρισμού να αγοράζουν το γάλα που παράγεται από τα μέλη του επίμαχου συνεταιρισμού, οι επίμαχες ρήτρες έχουν ως συνέπεια να συμβάλουν σε περιορισμό του ανταγωνισμού ασυμβίβαστο προς τη διάταξη του άρθρου 85, παράγραφος 1.

Εφαρμογή του κανονισμού 26 στο καταστατικό του Coberco

37. Δεν νομίζω ότι η παρέκκλιση που προβλέπει ο κανονισμός 26 έχει εφαρμογή στις επίμαχες ρήτρες. Δεν αμφισβητείται συναφώς ότι, λόγω του καταμερισμού της προσφοράς γάλακτος στις Κάτω Χώρες μεταξύ μεγάλου αριθμού γεωργικών εκμεταλλεύσεων σχετικώς μετρίων διαστάσεων, πρέπει να θεωρηθεί ότι η δημιουργία συνεταιρισμών ή άλλων μορφών ενώσεως μεταξύ των γεωργών προς τον σκοπό συγκεντρώσεως της προσφοράς τους συνάδει προς την πραγματοποίηση των σκοπών του άρθρου 39 της Συνθήκης.

Αληθεύει επίσης ότι κατά την κρίση του κατά πόσον οι καταστατικές υποχρεώσεις των μελών του γεωργικού συνεταιρισμού συμβιβάζονται με την παρέκκλιση που προβλέπει ο εν λόγω κανονισμός, ο ειδικός χαρακτήρας του συνδέσμου μεταξύ της ιδιαίτερης αυτής μορφής εταιρικής οργανώσεως και των μελών της πρέπει να εκτιμηθεί στην πραγματική του σημασία, δεδομένου ότι ο σύνδεσμος αυτός μπορεί να αναχθεί στο γεγονός ότι τα μέλη είναι ταυτοχρόνως οι προμηθευτές και/ή οι χρήστες των αγαθών και των υπηρεσιών του συνεταιρισμού του οποίου είναι μέλη. Έτσι, αν οι υποχρεώσεις που υπέχουν τα μέλη συνιστούν το αντιστάθμισμα των ειδικών πλεονεκτημάτων που τους παρέχει ο συνεταιρισμός και αν, υπό το πρίσμα αυτό, ο περιορισμός της ελευθερίας της εμπορικής δράσεως του μέλους, που απορρέει από την υποχρέωσή του να παραδίδει το σύνολο ή μέρος της παραγωγής του στον συνεταιρισμό, δικαιολογείται από την ανάγκη να καθοριστούν με επαρκή ακρίβεια οι ποσότητες του προϊόντος που θα πρέπει ο συνεταιρισμός να μεταποιήσει και να πωλήσει καθώς και οι υπηρεσίες τις οποίες θα πρέπει να παράσχει, οι περιορισμοί αυτοί του ανταγωνισμού πρέπει να μην υπερβαίνουν το μέτρο που είναι αναγκαίο, αφενός, για να εξασφαλιστεί η εύρυθμη λειτουργία της εταιρίας, μεταξύ άλλων, μέσω της εξασφαλίσεως ορισμένης συνέχειας και σταθερότητας των εταιρικών σχέσεων και, αφετέρου, για να επιτευχθούν οι σκοποί ενόψει των οποίων θεσπίστηκε το ειδικό σύστημα του κανονισμού 26. Προκειμένου περί του ακριβούς περιεχομένου της προβλεπομένης στον κανονισμό αυτό παρεκκλίσεως από την εφαρμογή των κανόνων ανταγωνισμού στον γεωργικό

35 — Βλ. συναφώς την προπαρατεθείσα απόφαση Coöperatieve Stremsel-en Kleurselfabriek κατά Επιτροπής, σκέψεις 14 και 15.

τομέα, παραπέμπω στις παρατηρήσεις που διατύπωσα προηγουμένως.

38. Επομένως, λαμβανομένων υπόψη των παρατηρήσεων αυτών, νομίζω ότι ένα σύστημα αποχωρήσεως, όπως αυτό που προβλέπει το καταστατικό του Coberco, είναι απολύτως δυσανάλογο σε σχέση με τον επιδιωκόμενο σκοπό· πράγματι, λαμβανομένης ιδίως υπόψη της ισχυρής ανταγωνιστικής θέσεως του συνεταιρισμού, η υποχρέωση που επιβάλλεται στα μέλη να καταβάλουν αποζημίωση λόγω εξόδου η οποία, σε όλες τις περιπτώσεις, ανέρχεται στο 10 % της τιμής που ελάμβαναν κατά μέσο όρο ετησίως για το παραδοθέν γάλα, καταλήγει να συνιστά για το μέλος, λόγω του οικονομικού του κόστους, ένα είδος αναγκαστικής συμμετοχής. Εξάλλου, όπως υπογραμμίζει η Επιτροπή, δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι το σύστημα αυτό συνάδει προς τους σκοπούς της κοινής γεωργικής πολιτικής, ειδικότερα προς τον σκοπό αυξήσεως του ατομικού εισοδήματος των γεωργών, στο μέτρο που εμποδίζει τους τελευταίους να επωφελούνται από τον ανταγωνισμό μέσω των τιμών αγοράς της πρώτης ύλης τον οποίον ασκούν οι διάφορες επιχειρήσεις μεταποιήσεως.

Νομίζω επομένως, σύμφωνα με την άποψη που υποστηρίζει η Επιτροπή στην υπόθεση Campina, και υπό την επιφύλαξη της τηρήσεως προθεσμίας καταγγελίας ώστε να μην προκληθεί ζημία στην εταιρία και τα υπόλοιπα μέλη, θα έπρεπε εν πάση περιπτώσει να εξασφαλιστεί για το μέλος η δυνατότητα αποχωρήσεως από τον συνεταιρισμό χωρίς να καταβάλει αποζημίωση, η οποία μπορεί αποκλειστικά να δικαιολογηθεί — εφόσον είναι περιορισμένη σε εύλογα ποσά — μόνον στην περίπτωση κατά την οποία θα ήταν δυνατή η παραίτηση από μια τόσο «μακρά» προθεσμία [36].

Πρόταση

39. Υπό το φως των προηγουμένων σκέψεων καταλήγω επομένως να προτείνω στο Δικαστήριο να απαντήσει στα ερωτήματα που υπέβαλαν το Gerechtshof te Leeuwarden και το Arrondissementsrechtbank te 's Hertogenbosch ως εξής:

— οι συμφωνίες, αποφάσεις και πρακτικές παραγωγών, ενώσεων παραγωγών ή ενώσεων των ενώσεων αυτών που αναφέρονται στο άρθρο 2, παράγραφος 1,

36 — Ούτε νομίζω, εξάλλου, ότι σε παρεμφερείς ρήτρες θα μπορούσε να έχει εφαρμογή η ατομική εξαίρεση υπό την έννοια του άρθρου 85, παράγραφος 3, της Συνθήκης στο μέτρο που αποδεικνύεται πολύ δύσκολο να γίνει επίκληση του «αναγκαίου» χαρακτήρα του περιορισμού που απορρέει από την παρέκκλιση.

δεύτερη φράση, του κανονισμού 26 του Συμβουλίου, της 4ης Απριλίου 1962, περί εφαρμογής ορισμένων κανόνων ανταγωνισμού στην παραγωγή και την εμπορία γεωργικών προϊόντων, δεν μπορούν να τεκμαίρονται έγκυρες, εφόσον η Επιτροπή δεν έχει καθορίσει εάν ο ανταγωνισμός αποκλείεται ή εάν διακυβεύονται οι σκοποί του άρθρου 39 της Συνθήκης·

— δυνάμει του άρθρου 2, παράγραφος 2, του προπαρατεθέντος κανονισμού, η Επιτροπή έχει αποκλειστική αρμοδιότητα να διαπιστώσει, αυτεπαγγέλτως ή κατόπιν αιτήσεως των ενδιαφερομένων, για ποιες συμφωνίες, αποφάσεις και πρακτικές πληρούνται οι προϋποθέσεις παρακκλίσεως από τους κανόνες του ανταγωνισμού που προβλέπονται στην παράγραφο 1 της ιδίας διατάξεως·

— το εθνικό δικαστήριο ενώπιον του οποίου γίνεται επίκληση της ακυρότητας της ρήτρας που περιλαμβάνεται στο καταστατικό γεωργικού συνεταιρισμού λόγω παραβάσεως του άρθρου 85, παράγραφος 1, της Συνθήκης, ενώ ο συνεταιρισμός επικαλείται τη διάταξη του άρθρου 2, παράγραφος 1, του κανονισμού 26 μπορεί να συνεχίσει τη διαδικασία και να αποφανθεί επί της διαφοράς που εκκρεμεί ενώπιόν του στις περιπτώσεις κατά τις οποίες είναι καταφανές ότι οι προϋποθέσεις εφαρμογής του άρθρου 85, παράγραφος 1, δεν πληρούνται ή ακόμη να διαπιστώσει την ακυρότητα της επίμαχης ρήτρας κατ' εφαρμογή του άρθρου 85, παράγραφος 2, εάν σχημάτισε την πεποίθηση ότι η εν λόγω ρήτρα δεν πληροί τις προϋποθέσεις για να τύχει της παρεκκλίσεως του άρθρου 2, παράγραφος 1, του κανονισμού 26· σε περίπτωση αμφιβολίας, το εθνικό δικαστήριο μπορεί, όταν αυτό αποδεικνύεται σκόπιμο και σύμφωνο προς τις εθνικές δικονομικές διατάξεις, να ζητήσει συμπληρωματικές πληροφορίες από την Επιτροπή ή να παράσχει στους διαδίκους τη δυνατότητα να ζητήσουν από την Επιτροπή να αποφανθεί συναφώς.

Προκειμένου περί των προδικαστικών ερωτημάτων που υπέβαλε το Arrondissementsrechtbank te Zutphen προτείνω στο Δικαστήριο να απαντήσει ως εξής:

— υπό την επιφύλαξη των διαπιστώσεων στις οποίες θα πρέπει να προβεί το εθνικό δικαστήριο σύμφωνα με τα κριτήρια που εκτίθενται στις παρούσες προτάσεις, οι ρήτρες που περιλαμβάνονται στο καταστατικό γεωργικού συνεταιρισμού παραγωγών γάλακτος, δυνάμει των οποίων τα μέλη υποχρεούνται, αφενός, να παραδίδουν αποκλειστικά την παραγωγή τους στην εταιρία και, αφετέρου, να τηρούν, σε περίπτωση αποχωρήσεως, προθεσμία καταγγελίας τουλάχιστον έξι μηνών και να καταβάλουν αποζημίωση ίση προς το 2 %

της τιμής που τους καταβλήθηκε από τον συνεταιρισμό για το γάλα που παρέδωσαν κατά τα τελευταία πέντε έτη, απαγορεύονται από το άρθρο 85, παράγραφος 1, και δεν μπορούν να τύχουν απαλλαγής κατ' εφαρμογήν του άρθρου 2, παράγραφος 1, του κανονισμού 26 του Συμβουλίου, της 4ης Απριλίου 1962· είναι σημαντικό εν προκειμένω να ληφθεί υπόψη το οικονομικό και νομικό πλαίσιο εντός του οποίου εντάσσονται οι υποχρεώσεις αυτές, καθώς επίσης ειδικότερα η ύπαρξη στην οικεία αγορά ενός συνόλου συμφωνιών αναλόγου περιεχομένου και η θέση την οποία κατέχει στην αγορά αυτή ο συνεταιρισμός.